

דרכה של קוצק

פרק מתוך הספר
סנה בוער בקוצק
נתיב חייו של רבי מנדל
מאת מאיר אוריין

בהוצאת בית ראובן מס
ת"ד 990 ירושלים 91009

www.rubin-mass.com
www.massa.co.il

ירושלים תשס"ז * 2007

פרק כד דרכה של קוצק

אור ללא צל

קוצק אינה מייצגת שיטה מחשבתית ערוכה, כפי שאנו מבינים את המושגים שיטה ומחשבה. היא מצטיינת בעיקר בדרך-חיים עקבית, שקיצוניותה מגיעה לעתים עד כדי אכזריות. רבי מגדל הוא שמאי של החסידות וממצה את כל חומר הדין שבה.

החסידות נתנה הרבה לאלה שהתקרבו אליה ולא כל שכן לאלה שדבקו בה. ואילו קוצק – כלל לא הבטיחה לתת. סימן ייחודה מתגלה בכך, שידעה תמיד לחבוע. דרך-החיים שלה מלאה תביעות דקות מן הדקות.

בקוצק נעלם הטיפוס של אברך המשי שהיה מרוצה מעצמו ומתורתו. פלוני הלמדן יודע תורה הרבה – נו, ובכן מה יש? ואם הוא עבר כבר על כל הש"ס כמה פעמים – נו, ומה בכך? העיקר – מה יוצא מלימודו. "ער זיצט און לעלעט"³ התלוצץ רבי מגדל שעה שמקורביו סיפרו לו שפלוני, פומיה אינו פוסק מגירסה. הלא העיקר הוא להיות יהודי אמיתי. ואליבא דרבי מגדל יהודי פירושו לא למצוא קורת רוח במה שהשיג אלא להיות תמיד נתון לבקורת עצמית. חסיד שגילה שביעת רצון מלימודו ומידיעותיו בתורה, היה מכונה "חסיד מבושל" (אן אפגעקאכטער חסיד).

במרכז החסידות עומד היסוד החברתי-מוסרי; עומדת המצווה של אהבת רע. האהבה לחבר הגיעה בחסידות לידי יצירת קשר בין לב ללב. למעלה מזאת, החסידות מלמדת כי אהבת אלהים לא תיתכן בלי אהבת ישראל. שתי אהבות אלו משולבות זו בזו.

3. מילת זלזול למלה "לערנט" – לומד.

חסיד בא אל רבו וביקש ממנו סגולה ליראת שמים:

- ליראת שמים אין לי סגולה, אך אוכל לתת לך אמצעי לאהבת שמים – השיב הרבי.

- אדרכה! שמח החסיד, בידעו כי אהבה עומדת בדרגה גבוהה יותר מאשר יראה.

- האמצעי לאהבת שמים היא אהבת ישראל – הסביר הרבי. מי שמגיע לאהבת ישראל באמת, מגיע ממילא לאהבת אלהים.

בקוצק גרסו אחרת. שם אמרו:

- יש גאון בהלכות טוען ונטען (סמל לידיעת תלמוד ופוסקים); יש גאון באהבת ישראל, ויש גאון ביראה מפני הבורא החודר לכליות ולב...

אם עין הבורא חודרת ללב האדם, הרי פשיטא שהאדם חייב לדעת לבדוק את עצמו ואת לבו הוא. הכוח לחודר לכליותיו וללבו – הוא כוחו של חסיד קוצק. הוא סיגל לעצמו את התכונה להתבונן בכל, אך יותר מכל – בו בעצמו. העין הפנימית התאמנה לחודר למשקע העמוק ביותר של הלב, והחוש התרגל להבחין בין אור בהיר בתכלית לבין אור שנלווה אליו צל דק.

נחפשה דרכינו ונחקרה - גם במעשה הטוב

בקוצק אמרו:

- ליצר דרכים משלו. לאיש פשוט הוא מגיע במישרים, בדרכים פשוטות; לאותם שאינם נכנעים לו בקלות – הוא מגיע בעקיפין, בדרכים עקלקלות; ואף אותם המבינים את כוונותיו, הוא מגיע אליהם בעקיפי-עקיפין.

ועוד אמרו:

היצר מתגלה גם בפנים שונות: יש יצר גס, שפרצופו המגושם מעיד על יצריותו, ויש יצר מעודן, כשהוא לכוש בגלימת שיראין של

מעשים טובים, כשהיצריות מסתתרת במעמקים. לפעמים הוא משתמש גם במצווה כאמצעי להשיא להכר עבירה.

רבי מנדל, בהיותו עדיין צעיר לימים, גילה את אותו היצר, כשהוא סמוי מעין אדם-מן-המצוי.

זה היה עוד כלובלין. בין התלמידים הנאמנים של "החווה" היה רבי יעקב יצחק, "היהודי". אך בניגוד לאחרים שהיו דבקים בדרכו של "החווה" ללא פיקפוק – תהה "היהודי" על הדרך העממית שבחסידות זו. בעצמו למדן חריף וחושב מחשבות, חיפש תוכן נעלה בחסידות. עם זאת הכיר "היהודי" בגדלותו של רבו ובהתנהגותו הקדושה.

בתהייתו של "היהודי" ראו כמה מחסירי "החווה" סטייה מהדרך, וחשדו בו שהוא משדל אחרים, שגם הם יסטו מדרכו של "החווה" ללכת עמו בדרכו החדשה. היו כאלה שסיפרו לרבים על התמרדותו של תלמיד זה, אך "החווה" לא שעה לדבריהם והמשיך לגלות לו חיבה ולכבוד.

באותם הימים, נקלע ללובלין רב ישיש, מפורסם בלמדנות ובצדקות. מתנגדיו של "היהודי" היטו אותו שיצטרף אליהם. הרב נכנס לחדרו של "החווה" וסיפר לו בגנותו של ר' יעקב יצחק תלמידו. הדברים, כשיצאו מפיו של רב ישיש ומכובד, נתקבלו כדברי אמת, ואז רגז "החווה" על יעקב יצחק תלמידו.

רבי מנדל, שנמנה בין אנשי החבורה של "היהודי", כששמע על ההקפדה ש"החווה" מגלה כלפיו, חייך ואמר:

- עוד לפני ארבעים שנה פיתה היצר הרע את הרב הישיש, שילמד תורה לשמה, כדי שכעבור ארבעים שנה יחשב רב מכובד, ודברי הלעז שלו יתקבלו על לבו של "החווה"...

חסיד קוצק טרוד היה בהשחזת חוש ההבחנה בין טוב ורע ובסילוק כל גרגיר אבק של רע שנדבק, בלא יודעין, במעשה הטוב. חסיד קוצק

אמיתי טרוד היה בבקורת עצמית מתמדת ובה, בטרדה הזו, טמון סוד התוגה שאפפה חבריא זו.

בדרך כלל – עשה אדם מעשה טוב, מביא דבר זה שמחה בלב, ואילו בקוצק מכרסם הספק בטובו של המעשה הטוב, שם שואל כל אחד את עצמו: מעשה טוב זה שאני עושה האם טוב הוא במהותו.

שקועים בהרהורים היו חסידי קוצק מתהלכים ומזומזמים לעצמם את הפסוק: "נחפשה דרכנו ונחקורה". הכוונה היתה לא לחיפוש אחרי מעשים הלא-טובים שעשו, החיפוש היה אחרי המעשים הטובים, והחקירה – האם מעשים אלה היו טובים באמת; שמא נתערבב בהם שמץ של פנייה צדדית, והיא אשר שימשה מניע לעשיית המעשה הטוב; שמא היתה זאת עשייה של האיברים החיצוניים בלבד ולא עשייה שבלב. אם כן הדבר, הרי העשייה הזאת איננה עשייה של אמת.

הוא הדין לגבי מידה טובה: הנה פלוני, ידוע שכל התנהגותו היא התנהגות שבשפלות ושבענוה, אך ענוה זו כפי שהיא נראית כלפי חוץ – מנין הבטחון, ששרשיה אינם יונקים מרגש ההתהדרות החבוי עמוק, בלא יודעין, אי שם בקיפולי הלב?

השאלה שהטרידה את קוצק היא, כיצד לבודד את הטוב מתערובת כלשהי של רע; כיצד להבטיח, שהטוב יהיה טוב באמת ללא פגם. כיצד? לקוצק דרך משלה, דרך צרה וקיצונית. בקוצק ראו כיצד ההתנשאות הטבוע באדם – מקור שממנו יונק הרע, וכל עוד לא ייעקר יצר זה עם שרשיו, יהיו מעשיו הטובים של האדם מסורסים ופגומים. לכן עמדה עקירת ההתנשאות במרכז עולמה של קוצק.

על אברך משי שהתהדר בידיעותיו בתורה אמרו, שהוא סובל מ"כאבי בטן". היינו, הוא מלטף אץ כרסו ומתנפח מקומץ הידיעות שיש בו. בקוצק גרסו שאם הלמדנות עשויה לגרום לגאוה, ולו מקצת שבמקצת – מוטב לא ללמוד.

אך רבי מנדל לא הסתפק בכך. כדרכו צעד צעד נוסף: לא ישיכיל אדם לעקור מלבו את רגש הגאוה אם הוא הוגה בו עצמו, אם הוא

מעמיד את עצמו במרכז מחשבותיו. אחד משלשת הכללים שציווה רבי מגדל לתלמידיו היה: הסח דעת מעצמך! (מיינ נישט זיך!) דבקות באלהים מחייבת את האדם לסלק את עצמו מדעתו.

אברהם אבינו אחד - ובונים אחד...

כבר אמר פעם רבי בונים:

- אילו היו שואלים את בונים העיוור, האם מוכן הוא להתחלף עם אברהם אבינו ואברהם אבינו יהיה בונים, - לא היה מסכים, כי מה ירוויח השם יתברך מכך? הלא סוף-סוף לא ישאר אלא אברהם אחד, ובונים אחד, ומה ההבדל אם בונים הוא אברהם או להיפך?...

באימרה זו בא לידי ביטוי במלוא החרifות, הרעיון של סילוק "האני" וניתוקו המוחלט מחשבונו של עולם.

לשם עקירתה של היוהרה באדם עד תומה, בוטלו בקוצק כל כינויי כבוד. התארים כגון גאון, למדן, צדיק, הוצאו שם מכלל שימוש. לקוצק נסעו גדולים בתורה, ששימשו רבנים בערים גדולות; נסעו גם גדולים ביחוס; היו גם כאלה - מועט שבמועט - שהיו משופעים בעושר. במקומות מגוריהם היו מבטאים שמו של כל אחד ואחד מהם בדרך-ארץ וביראת-כבוד, אך כשעברו את מפתן בית המדרש בקוצק ניטלו מהם תוארי הכבוד. האברך העשיר הוריד מעצמו את מעיל הפאר שלו, את המשי והשיראין, והלמדן בעל היחוס - את תוארו. אין עוד רב, לא מורינו, לא ר', אף לא אתם, אלא אתה. כל אחד נקרא והיה ידוע בשמו הפרטי בלבד. האדם נשאר - הוא עצמו, ניטל ממנו כל מה שעלול להכניס בלבו שמץ של חשיבות עצמית יתירה.

אך למרות שבקוצק היתה היוהרה אסורה אף כמשהו, בכחינת "בל תיראה ובל תימצא", ידע חסיד קוצק בכל זאת להבדיל בין ענווה ובין שפלות קומה. הוא נשאר בקומתו השלמה גם בהיותו עניו. "מגביה שפלים" - פירש רבי מגדל - אדם חייב להיות בגבהות גם בשעה שנמצא בדרגת שפלות.

נתבונן נא בסיפור זה:

אחד מחסידיו המובהקים של רבי מנדל, ר' זאב נחום, נתמנה רב
בביאלא. ברגשי שמחה מיהר הוא לקוצק כדי לספר לרבו את הבשורה.
רבי מנדל, כששמע זאת – שתק. לאחר מכן הרים את עיניו, נעצן
בתלמידו הנאמן, הרעים את קולו ואמר:

- אתה? אתה זאב נחום – רב בביאלא? כלום ראוי אתה להיות
רב בכלל, ולא-כל-שכן בעיר כביאלא? איך העזת?!

ברגלים פוקקות יצא ר' זאב נחום מהחדר, כשבלבו צער ובמחומו
בלבול. הוא הסתגר באכסניה והתיחד עם צערו כל הלילה. עם הנץ
השחר, בא ר' פייבל המשמש בריצה, ואמר לו כי הרבי מבקש לראותו.
כשרק פתח את דלת חדרו של הרבי קם רבי מנדל מכסאו, ניגש אליו,
שם את ידו על שכמו ואמר לו, כשהוא מסביר לו פנים:

- מזל טוב לך, הרב מביאלא, אשרי ביאלא שזכתה לרב כזה...

שני כיסים...

קשה לעמוד על דרכם של בני החבריא הזו.

מבין חסידי קוצק מפורסם היה בהליכותיו אלעזר מביאליסטוק,
מחריפי המוח שבחבורה. ר' אלעזר זה שלח פעם, בעילום שם, לרבי
צדוק הכהן מלובלין, אגרת-תשובה בשאלה הלכתית חמורה. האגרת
היתה חתומה: ממני אלעזר פיאָק ("פיאָק" – שותה לשכרה כלשון
פולין). רבי צדוק התפעל מחריפות האגרת ומבקיאותו של כותבה, אך
לא ידע מי הוא הכותב "השיכור". ורק לאחר פטירתו של ר' אלעזר
נודע לו, כי השיכור בעל האגרת היה חסיד קוצק מפורסם.

מידת העניוּת שחתר אליה חסיד קוצק שונה היתה מסוג זה של
עניוּת המקובל בדינו. אין רישומה ניכר כלל כלפי חוץ. להיפך, אפשר
הדבר שבעיני אחרים לא תיראה אלא כהתגאות. כלפי אחרים היו מגלים
יחס של ביטול, ולא היו נוהרים מפגיעה קלה אפילו בגדולים ומפורסמים.

"והייתם נקיים מה' ומישראל" – בקוצק הושם הדגש בעיקר על ה'; השאיפה העיקרית היתה להיות נקיים בעיני ה'. ולא היה איכפת להם אם לא ייראו נקיים כל כך בעיני אדם. הם הלכו בדרכם, נהגו כמנהגם ולא נתנו את דעתם על כך, מה יגידו עליהם הבריות.

המרגלים, אחרי שחרו בארץ כנען וראו את הענקים המהלכים בה טענו שני דברים: "ונהי בעינינו כחגבים; וכן היינו בעיניהם". העיר רבי מנדל:

- "ונהי בעיניהם כחגבים" – מילא, טענה זו ניתנת איך שהוא להבנה, הם ראו את עצמם קטנים לעומת הענקים שראו כנען; אך "וכן היינו בעיניהם" – מה זה ענין איך אתה נראה בעיני אחרים? העיקר הוא איך אתה נראה בעיני עצמך...

בבית מדרשה של פשיסכא שמעו התלמידים מפי רבי בונים: כל אחד זקוק לשני כיסים, בכיס אחד ישמור על "בשבילי נברא העולם", ובכיס השני ישגיח על "ואנכי עפר ואפר". בקוצק ידעו היטב אימתי להשתמש בכיס האחד ומתי בכיס השני. כלפי אחרים נטלו גדולה לעצמם, הבליטו את חשיבותם עד כדי זלזול בכל – "בשבילי נברא העולם"; אך בינם לבין עצמם, שמרו על ענווה אמיתית, בחינת "ואנכי עפר ואפר".

חבורת קוצק היתה קבוצה מצומצמת אך מוכשרת. מי שביקש להצטרף אליה חייב היה לעבור "טבילת אש" ולעמוד במבחנים לא קלים. אחד מהמבחנים היתה תגובתו לפגיעה בכבודו מצד אנשי החבורה.

"הגאון מפולין" בקוצק

מצוי בידנו סיפור, המטביע את התותם של האקלים החריף ששרר בקוצק.

בדורו של רבי מנדל חי רבי יהושע'לי טרונק, גאון נודע שאליו היו נשואות עיני כל העולם הלמדני. לקוטנה עיר מגוריו, הגיעו שמועות

מזרות על הרבי מקוצק, היושב עטוף סוד מאחורי בריח ומנעול, ועל חבורתו. מה מתרחש שם – אין איש יודע בדיוק. היו שאמרו כי אנשי החבורה מצטיינים בחריפותם בתורה, והרבי עצמו – גאון אדיר הוא; לעומתם סיפרו אחרים שבקוצק אין פותחים ספר. החסידים ערים בלילות ושותים יי"ש, ולא עוד. היו שרמזו על דרך חדשה ביהדות הנסללת בקוצק: עובדים את השם מתוך מחשבה בלבד. הגאון מקוטנה, נושא דגל ההלכה, גמר אומר לנסוע לקוצק, כדי לעמוד על מידת גדלותם בתורה.

דבר כואו לקוצק של תלמיד-חכם-גדול זה לא יכול היה שלא לעורר התרוממות-רוח בקרב האברכים שישבו שם. אך קוצק לא תווטר על דרכה גם כלפי גאון זה. אין מתפעלים מתארים אף לא מתואר גאון.

משנכנס רבי יהושע'לי לבית-המדרש העמידו פרחי החסידים פנים, כאילו אינם יודעים מי הוא הנכנס. הם המשיכו בשלהם מבלי ליתן את דעתם עליו. עוד טרם היה סיפק בידו לתהות על קנקנם, ניגש אליו אחד מן החבורה ואמר לו: שמע, אברך, אל תהא הולך בטל. כוא ועזור לי להוציא את השולחן מבית המדרש אל התצר...

רבי יהושע'לי, שהיה רגיל שידברו אליו בהערצה ובכבוד, "קבלת פנים" מעין זו לא היתה לפי רוחו ועזב את קוצק.

כעבור ימים נכנס רבי אלעזר, רבה של פולטוסק לחדרו של רבי מנדל, ובשיחה-של-שעת-רצון רמז לרבו, כי כדאי שהרבי יקרב את הגאון מפולין. השיב לו רבי מנדל ברוגזה:

- וכי מי גירש אותו מפה? האם משום שהחסידים נגעו בספוןק שלו (כובע הרבנים) צריך היה לברוח?...?

השותף השלישי שבאדם

למען הבלטת ייחודה של קוצק, ואולי גם לשם הבנת דרכה, ניטיב לעשות אם ניתן לחסידים עצמם לספר מה ארע לרבי לייבילי אייגר,

הלמדן והגדול ביחוס הורים וכיחוס עצמו, אחרי שברח מבית חותנו שבלובלין ונסע לראשונה לקוצק. נטה און לשיחם של פרחי החסידים שעמם הוא בא במגע בפעם הראשונה.⁴

צעיר היה רבי לייבלי בשעה שרגלו דרכה על סף ביהמ"ד של קוצק. טרם מלאו לו כ' שנה. רבי לייבלי, העשיר והמכובד, בא לקוצק, כשהוא חבוש שטריימל נוצץ; לבוש – כדרך האברכים המפונקים – גלימת משי חדשה שקמטיה רשרשו עם כל תנועה שלו, מכנסי קטיפה, גרבי משי גבוהים, ושרשרת זהב עבה תלויה על חזהו.

האברכים שנפגש בהם מיד עם כניסתו לבית המדרש נתנו, מתוך שתיקה, מבט חודר בו ובמלבושיו שאמרו הוד והדר. השתיקה לא ארכה אלא דקות מספר בלבד. מיד ניגש אליו אחד מן החבורה ואמר לו: אברך, האם הבאת אתך משקה? כאן אין יושבים בחיבוק ידים, אצל חיים משה המוזג שחנותו בשוק, מצוי יי"ש טוב וחרף, מהר לך אליו. אם אין לך מזומנים תוכל למשכן אצלו את שרשרת הזהב שלך, ואפילו את הטלית והתפילין. ר' לייבלי קיבל את ההוראה בהכנעה. מבלי לומר דבר יצא את בית המדרש, וכעבור זמן קצר חזר כשבידו בקבוק משקה. תוך כדי הליכה, לא פסק ר' לייבלי מלהגות בתורה, כפי שהיה רגיל בבית אבא ר' שלמה'לי, ובבית סבו הגאון רבי עקיבא אייגר. אך בשעה שאנשי החבורה ישבו בצוותא ושתו "לחיים", ניגש אליו ר' הירש, מן "החריפים" שבחבורה, טפח על שכמו טפיתה של ידידות ואמר לו כלאחר יד: לייבלי, לייבלי, וואס וועסטו אזויפיל אויסלערנען? וואס וועט זיין פון דיר? דו וועסט אזוי פיעל לערענען ביז מזוט פון דיר מאכן א פארטרעטל, אזוי ווי פון דיין זיידן עקיבא, און א שניידער וועט דיך קויפן און אויפהענגען איבער זיין בעט. זאג זשע מיר, לייבל, איז דאס א תכלית פאר דיר? (לייבל, לייבל, מה תעלה בלימודיך ללא הפסק? מה יהיה עליך ומה יהיה בסופך? תלמד ותלמד עד שיעשו תצלום

4. על נסיעתו של רבי לייבלי לקוצק – ראה למעלה פרק ז.

דיוקנך, כשם שעשו לסבך עקיבא, ואחד חייט יבוא ויקנה ויתלה אותך מעל למיטתו. שואל אני אותך לייביל, הגד נא לי, כלום זו תכלית בשבילך?...

בתורתו של הסבא רבי עקיבא אייגר, שתמונתו פארה את משכנות ישראל במזרח אירופה, לא ראה ר' הירש תכלית ורמוז לנכדו לחפש תכלית אחרת לתלמודו.

בריחתו של האברך מבית חותנו העשיר הרעישה את כל אנשי הבית, את בית אביו בוורשה ואת בית סבו בפוזן. אביו המתנגד ר' שלמה'לי אייגר, שלח מיד שליח מיוחד לקוצק ופקד עליו להחזיר את בנו ללובלין ולהצילו מסכנת ה"כת". השליח היה בעל קומה וצורה. ככל זאת כשנכנס השליח לבית המדרש איש לא הושיט לו יד לשלום. כפי שמסופר, "כל אחד היה עסוק ברעיונותיו". שעה ארוכה חיפש השליח את ר' לייביל, אך לא מצא אותו בבית המדרש.

בראותו כי אין איש שואל בשלומו, התקרב השליח לאחד שנודמן בדרכו ושאלו: האם לא ראיתם בכאן את רבי לייבילי אייגר? הנשאל, העיף בו מבט של ליגלוג, לא השיב לו דבר, קרא אליו כמה מחבריו, ובארשת של תמהון, כשחיוך מלווה את דבריו, אמר: ראו, הנה האורח הזה מחפש איזה רבי... עוד הוא תוהה על דבריו, ראה את עצמו השליח לפתע מוקף בני החבורה שהתאספו מסביבו. אחד מהם אמר: שמע, אין מכירים בקוצק את רבי לייבילי. נכנס חברו לתוך דבריו: הוא מתכוון ללייביל-שלמה-עקיבא'ס! (היינו לייביל, בנו של שלמה ונכדו של עקיבא) השליח, שהיה רגיל שיבטאו את השם אייגר מתוך הערצה ויראת כבוד, נבהל, כשמעו שאלה האברכים המקיפים אותו מזכירים את שם הגאון מפוזן ללא תואר כבוד.

לבסוף אמר אחד מן החבריא: לייביל ודאי נמצא בבית המרחץ. השליח מיהר לשם. מה גדול היה צערו, שעה שראה את ר' לייביל, בן העשירים המפונק, כשהוא עומד ומכבס בעצמו את כתנתו, כשעל גופו

מלבוש דהוה ומרופט. אין זכר עוד למשי ולקטיפה, שהיה עטוף בהם כבית אבא ובכית חותנו.

דבר כואו של השליח נודע לרבי מנדל. הוא ציוה להביאו לפניו. החסידים מספרים כי היתה ביניהם שיחה מעין זו:

השליח: הלא כתוב בתורה "נקי יהיה לביתו שנה אחת ושמח את אשתו אשר לקח". ר' לייבילי נשא אשה זך מקרוב, אם כן מדוע מתיר לו הרבי לשבת כאן, בעוד אשתו יושבת גלמודה ועצובה בבית?

הרבי: אילו הייתי יודע שבבית יותר נקי מאשר כאן, הייתי שולח אותו הביתה.

השליח: באתי לכאן בשליחותו של רבי שלמה'לי אייגר. הוא פקד על בנו בגזירת כיבוד-אב שיחזור הביתה מיד.

הרבי: נאמר בגמרא, שלשה שותפים באדם; הקב"ה ואביו ואמו. אמור לרבי שלמה אייגר, כי לקוצק נוסע חלקו של השותף השלישי שהוא הקדוש-ברוך-הוא, ואין לשותף אחר רשות לגזור על חלק לא-שלו...

השליח יצא את קוצק בגפו. ר' לייבילי נשאר עם החבורה. הוא התקרב ביותר לרבי מרדכי יוסף, ונשאר נאמן לו גם כשזה נפרד מרבי מנדל.

זר לא יבין את זאת...

כשחזר השליח משליחותו, ביקש ממנו רבי שלמה'לי שיספר לו מה ראה בקוצק. השיב השליח ואמר:

לא אספר כל אשר ראו עיני. די אם אספר לכם דבר אחד בלבד. חיפשתי את בנכם ורבות עמלתי עד שנודע לי מקום האכסניה שלו. נכנסתי. החדר היה מלא עשן שעלה מן המקטרות שבפי החסידים. ראיתי את ר' לייבילי יושב בחברת רעיו. על השולחן עמדה קערה מלאה גריסין, קערה עם בצל ובקבוק יי"ש. הסתכלתי החוצה מבעד לחלון והנה רואות

עיני שאברך אחד, בלבוש קרוע, מתקרב בצעדים מהירים לבית. האנשים שבבית הקימו רעש. תקפה אותם שמחה: הירש כָּר בא, הירש בר. כולם קמו ממקומותיהם, הניחו את הקערות ואת היי"ש, ורצו מבוהלים החוצה לקבל את פניו. לפי ההתעוררות סבור הייתי, כי כודאי גאון הדור הוא האיש, אך עם התקרבו אלינו הבחנתי שהוא נעול נעלי עץ. לבוש כדרך האיכרים. פרווה ששערותיה מרוטות, חגורת קש על מתניו, על ראשו "ספודק" מעוך ונושא חבילה על כתפיו.

מבעד לחלון ניתן לי לראות מה גדולה החיבה שהם רוחשים אליו ומה רבה שמחתם בו. רציתי לעמוד על קנקנו של איש זה, ושאלתי אחד מן החבורה: כמה גדלותו של ההוא, שכולם כה מכבדים אותו? האם תלמיד חכם גדול הוא? לא! השיב הלה, אפילו פרק משניות איננו יודע ללמוד על בוריו; האם הוא מיוחד? הוספתי לשאול – לא! בני משפחתו אנשים פשוטים הם; האם איש אמיד הוא? מעולם לא היה לו כדי קניית ככר לחם. אם כן – שאלתי – מה הריצה הזאת אחריו? על כך באה תשובה: גדלותו בזה, שהוא איננו מחשיב את עצמו ורואה את עצמו אין ואפס. שאלתי מה החידוש שבדבר: אם הוא עם הארץ; מוצאו מאנשים פשוטים; הוא גם עני – מדוע ינהג בעצמו חשיבות.

השיב לי החסיד מיניה וביה: הנח, איש בער לא ידע וזר לא יבין את זאת...

ר' לייבילי לא נשאר בקוצק אלא מספר חדשים בלבד. לילות נודדים רבים עברו עליו שם. כל הלילה היה פוסע בבית המדרש הלך וחזור תפוס רעיונות. הוא חשב על הדרך שיכור לעצמו. פעם יצא רכי מגדל מחדרו ונכנס בחשאי לבית המדרש, ניגש אל ר' לייבילי שם את ידיו על כתפו ואמר לו: די לך לייבילי. לך לישון ומחר קיים מצוות כיבוד אב ושוב הביתה.

סיפור זה מראשיתו ועד סופו טיפוסי הוא לדרכה של קוצק. למעלה מזה – סיפור זה הוא בכחינת קוצק שבקוצק. וזר לא יבין זאת!

פרק כה ייחודה של הדרך

שלשה תחומים

החסידות כתנועה רוחנית-דתית, מורכבת משלשה חלקים. החלק האחד הוא הרעיוני; זהו עולמה הרוחני של החסידות והפילוסופיה שלה – זו המהווה ביטוי חדש לפילוסופיה של הדת. במרכזו: בעית בריאת העולם; ידיעת הבורא – והיחס בין הבורא לבריאה. חלק זה הוא בבחינת ההלכה של החסידות. החלק השני הוא החלק הפיוטי שלה, שהוליד את הסיפור, את המשל האליגורי ואת השיחה. כלומר, האגדה של החסידות. החלק השלישי, הוא ההוויי, הציוויים המעשיים, מנהגים ונימוסים, שירה וריקוד, התקרבות לבבות ואורח החיים החברתי.

בהלכה העיונית – גדלותה של החסידות; באגדה הפיוטית – קסמה, ובהווי – כוחה.

בכל אחד משלשת התחומים האלה נבדלת עדת קוצק מחבורות אחרות שבחסידות. שונה היא הן בחלק ההגותי, הן בצורת מתן הביטוי לצד הפיוטי של החסידות, והן באורח החיים שבה.

חסידות של "אך שמת..."

נתבונן באורח-החיים הקוצקאי – והמיוחד שבו.

לחסידות פנים שוחקות ולקוצק – פנים זועפות. עולמה של החסידות הוא העולם של אך-שמת, חסידות שבחזרה, שבעליצות ושבריקוד. הדמות המרכזית שבחבורה, דמותו של הרכי, קורנת ושופעת אהבה;

קולו של הרבי – קול דממה דקה; דבריו מרגיעים, מרעננים-מרנינים ומשיכים את הנפש. החסידים החוסים בצילו מתחממים לאורו. זוהי חסידות של שערים פתוחים. כל אחד פותח את לבו המר בפני רבו ומתנה בפניו את צרותיו וצער בני ביתו.

חוץ לשכבה דקה של תלמידי חכמים ולמדנים, נוסעים אל הרבי המוני-עם, אנשי עיר ואנשי כפר, החשים על עורם את כובד החיים ואת חשכת הגלות. בששת ימי המעשה, נושא כל אחד את עול הריחיים על צווארו וטורח לפרנסת בני ביתו. מהם העומדים בחנותם הדלה, או בשוק ליד דוכן-רוכלים ועיניהם כלות מציפיה לקונה; אחרים נודדים בכל ימות השבוע בשולי הדרכים ושקים מלאים כלי סידקית כופפים את גבם; ומהם כפות ידיהם מיוכלות מלחץ הפטיש בשעת תיקון נעל, או מכובד הקורנס בשעת פירזול פרסות סוס.

אין דעתם של המוני העם פנויה לעניני רוח וקשה הצלילה בים העמוק שבתלמוד ופוסקים. יהודים אלה מתלקטים חבורות-חבורות ונוסעים לחצר הרבי. החצר שהיתה גדורה חומה מסביב, הופכת מקלט בו הם מוצאים בטחון ושקט. הווי חם ומלבב עוטף אותם, הווי המפיג את המרירות שהיתה מנת חלקם בחיים. כרבי מוצאים משען. יש בפני מי לשפוך את הלב, יש מי שמתענין בו ושומע לגניחותיו, יש מי שמשתתף בסכולותיו ובשמחותיו. ה"ישובניק" מהכפר איננו נרתע אפילו מלספר לרבי שפרותיו ברפת חדלו מלתת חלב, ובקשתו שטוחה בפניו שיתפלל על הפרות, שעטיניהן שוב יזלו חלב בשפע.

בקרכת הרבי ובמחיצת חברים-חסידים פורק המשא שעיקם את גבם בששת ימי המעשה, ובמקומו חדרה איזו קלות בכל האיברים. עולם חדש מתגלה לפניהם. בבית המדרש הומים המונים, עליזים ומתרוננים. הרגלים מתרוממות לריקוד. יד תקועה ביד ויד רובצת על כתף. בלב כל אחד צומחים וגדלים רגשי אהבה לזולת והכל מתמוג לעדה משפחתית אחת. נוצר היחידו, נוצרת הצותא. היחיד מתמוג עם הכלל, והוא נעשה אבר ממנו. אין החסידים שומעים מפי הרבי דברי הגות עמוקים, שבכדי

להבינם יש צורך בהתאמצות עיונית ובקמיטת המצת. דברי הרבי קטועים הם, שברי מחשבה ורעיון, אך כל מימרה חודרת למעמקי הלב, מבעירה את הניצוץ הפנימי שהיה כבוי בששת ימי המעשה ומאירה את הפינה הנסתרת שכנפש.

העצב שבפרידה

קשה היא הפרידה של החסיד מרבו ומחבריו. בימים המעטים שהצטופף כאן פשט עולמו צורתו הקודמת ולבש צורה חדשה.

בהיותו עם עצמו ומשפורק המשא, שלחץ את הגב, נתגלה לו פתאום, כי העולם האמיתי הוא כאן, בתוך חומות החצר. ואילו העולם שמעבר לה, העולם ההוא, הגדול והרחב, נצטייר בעיניו כעולם של תוהו, עולם חסר תכלית, עולם שבו רודפים הבריות – והוא עצמו בתוכם – אחרי הבל וריק.

אך פתילי הדמיון נקרעים מהר. לפתע מתיצב בפני עיניו קן משפחתו שבמרחקים. בחבלים הוא קשור בטבורו של העולם שמחוץ לחצר. הוא מתעורר מהזיותיו. עוד מעט ושוב עליו להיטלטל בכף הקלע של העולם, שרק לפני הרף עין נראה היה בעיניו כעולם של שממון; שוב עליו לחזור לחנותו הדלה, לדוכן שבשוק ולדפוק על דלתות הבקתות שבכפרים.

החסיד נפרד מן הרבי ומהחצר, אך החצר והרבי אינם נפרדים ממנו. דמותו של הרבי נתקעה עמוק בלב, והוא אשר מלווה אותו בימיו האפורים. זמזומו של הניגון השקט שהחסיד מביא עמו מחצר רבו מתרונן בלבו בדרכו הביתה. זמזום שהמתיק את החיים והזורים תקוה בנפשו הדוויה.

פעם בשבוע, כשבת בין השמשות, כשמנין חסידים מתלקטים לסעוד בצוותא את הסעודה השלישית, צובטים הלבבות ומתמלאים געגועים לאותה נקודה הרחוקה שממנה מתפשטים קוי האור. געגועים הנוסכים אמונה בלב וטעם לעמל שבששת ימי המעשה. על הצער

המקופל במעבר מעולם של שבת לעולם של חול ועל הישארות נצוצות של שבת בתחומי החולין – יודעת החסידות לספר סיפור נאה.

...עטופי געגועים לעולם שעוד מעט ינותק ממנה, נכנסה פעם חבורת חסידים לחצר הרבי כדי לקבל ממנו ברכת פרידה. נתעטפה נפשו של אחד מבני החבורה וביקש מהרבי שיצייד אותם ב"צידה לדרך". מאות תחומי שבת מפרידים בין בית הרבי לבתי מגוריהם שבעיירות ובכפרים. מי יודע מתי שוב יבואו לכאן לחזות פניו. ארוכה היא הדרך ואפלה, והם רוצים שהרבי יתלה בלבם פנס, שיאיר להם את המסילה, כדי שלא ימעדו.

הרבי, שהיה חכם ונבון, בחר בתור צידה לדרך בסיפור מעשה, הלקוח דוקא מעולמם של הני טיפשאי דחלם. הוא פתח את פיו ואמר:

...באחד מימי הקיץ המשולהבים, כשהשמש להטה במלוא העצמה, התכנסו תושבי חלם לאספה. הם התייעצו בכוכד ראש, כיצד צוברים קרני השמש ושומרים עליהם לימי החורף הקרים. לפי עצת גדול החלמאים, הביאו באותו היום לככר העיר חבית גדולה, שפכו לתוכה מים, ומבלי לכסות אותה השאירוה מול השמש יום תמים. לפנות ערב, אחרי שהחבית ספגה בקרבה קרני השמש במשך כל היום, כיסו אותה החלמאים במהירות במכסה עבה, כדי שהקרנים לא יוכלו לצאת ממנה, וגלגלה לאחד המרתפים העמוקים.

בא החורף. עננים כבדים ואפורים היו תלויים באויר והיו מכסים את השמים. סופות שלג היו שורקות מעל הגגות והקור חדר לעצמות. געגועים תקפו את אנשי חלם למעט שמש. והנה נזכרו כי באיזה מרתף הוטמנה, באחד מימי הקיץ, חבית מלאה קרני שמש. החלמאים התכנסו לככר העיר, וראשם ציוה להוציא את החבית מהמרתף ולפתחה לעיני כל. אך כשהורדו החשקים ונשברה החבית נתרדררו ממנה גושי קרח כבדים.

אמנם – אמר הרבי בהטעמה – קרני השמש לא נשפכו מהחבית, אך אני מבטיחכם, כי למראה רגבי הקרח, חשו בכל זאת אנשי חלם

מקצת מהחום של אותו יום הקיץ, בו נאגרו הקנים בתוך החבית. בדמיונם נוצצו גושי הכפור כקרני השמש. מגושי הכפור הבהיק זוהר החמה ובהם הסתתרה תכלת השמים. גושי הקרח העלו אצל אנשי חלם זכרונות שהוסיפו חמימות בלב.

החיים – הוסיף הרבי ביתר הטעמה – הם תורף ארוך וקר. קחו עמכם הביתה חבית עם קרנים מאור החסידות. בשעת הצורך פתחו את החבית ויחם לכם.

קוצק - מחנה אימונים

בבית מדרשה של קוצק שררה אוירה אחרת, אוירה של רצינות וקדרות, אך היתה זאת רצינות מושכת וקדרות קוסמת. החצר בקוצק היתה דומה למחנה אימונים, ולטירונים מתחילים לא היה מקום שם. רשות כניסה ניתנה רק לאלה שכבר עברו השלבים הראשונים של "שפשוף הנשמה". הנוסע לקוצק כאילו הושלך לתוך כור וכבשן. "בקוצק מתישרות העצמות", היו רגילים לומר זקני החסידים. שם לומד הוא לדעת לשם מה נוצר ומה תפקידו בעולמו.

פתגם עתיק מאד אומר, כי "החיים דומים יותר למאבק מאשר למחול". בחסידות נראים החיים כמחול ודרכם דרך של מישור, ואילו בקוצק נראים החיים כמאבק, מאבק נצחי שמקורו – השאלות והספקות המרובים שהטרידו את מחשבתו של חסיד קוצק.

"לקוצק אין נוסעים, לקוצק עולים", קוצק נצטיירה בדמיון העולים אליה כבית מקדש שבירושלים. אך בבית המקדש שבקוצק לא הנעימו הלויים בשיר, גם הכהן הגדול שכיהן שם היה ללא חושן ואפוד. זה היה מקדש ללא תווים חיצוניים, מחשבה ללא לבוש...

רביים נושאים תבן...

בכל חצר חסידים היתה מידה גדושה של ארציות, במרכזה עמד האדם לא פחות מאשר השמים, הרבי מילא שליחות ארצית, ראש לימודו היה הומניסטי-אנושי. אהבת רע הקרוב, אהבת ישראל הרחוק, ואהבת האדם, אהבה אנושית פשוטה.

מספר רבי אהרון מרקוס, חסיד וסופר החסידות:

...רבי משה ליב מססוב היה מפורסם באהבת ישראל שלו. פעם הוא הגיע ליארוסלב. ברחובות העיר פגש אותו הצדיק רבי שמעון מיארוסלב. האחרון רץ לקראתו וקדם את פניו בשמחה: "שלום עליכם, רבי!".

"הנח את הרבי! – השיב לו רבי משה ליב – מעוברת נמצאת פה שאין לה תבן למשכבה!".

הוא קנה שתי אלומות תבן. אחת הכתיף על כתפו והשניה על כתפו של חברו, וכך הלכו שני הצדיקים לאורך הרחוב עד ביתה של האשה העניה, לתמהונם הגדול של בני העיר, שלא האמינו למראה עיניהם.

בקוצק הוצא לחלוטין היסוד הגשמי. הרבי איננו משמש קשר בין האדם וצרכיו הגשמיים לבין קונו. לקוצק נסעו כדי לקרוע אשנב לכבשונו של העולם וכדי לפענח סתומות העולם.

בחצרות אחרים פורחים סיפורים על מעשי פלאים של הצדיק: על כוחו להעניק על ראשי הדבקים בו שפע של חסד ורחמים; על המפתח שנמסר לידו ממרומים שבכוחו לפקוד עקרות ולרפאות חולים, ואילו בפיהם של תלמידי רבי מנדל היו רווחות אימרות כאלו:

- כשמגיעים לקוצק בטלים במציאות!

או:

- בשעה שנטלנו שלום מהרבי, בבואנו לקוצק, למדנו מעשה-בראשית ובשעה שקבלנו ברכת פרידה למדנו מעשה-מרכבה!...

להתרומם מן הקרקע - ולו אף טפח אחד בלבד...

אירע לפעמים שחסיד מחסידי רבי מנדל שטבל בכיתו כים של מכאובים, גמר בלב, כי הפעם יתנה בפני הרבי את מר לבו. בדרך לקוצק, בשעה שישב על העגלה, או בשעה שהתהלך בדרכים סידר את הדברים בלבו: הפעם יספר לרבי על עניני ביתו ומשפחתו, על אשתו החולה, על בנותיו שהגיעו לפרקן, על הפרנסה המצטמקת והולכת ועל הפריץ הלוחץ ומדכא. כן, הפעם יספר הכל. אך כשהתקרב לחדר הרזין של הרבי החל הלב להלום בחזקה, והברכים כשלו לנפול. ולבסוף, כשראה את עצמו כבר בפנים החדר המהלך אימים, כשעמד מול פני הרבי ונתקל במבטו החדור - כל משאלותיו נגוזו לפתע. בעמדו פנים-אל-פנים עם הגדלות הרוחנית של רבו נתגמדו משאלותיו הארציות ונעשו בעיניו קלות-ערך כל-כך, עד שלא העז להטריד בהן את מחשבתו של הרבי. בעמדו מול פני רבי מנדל מילמל פיו בקשות אחרות לגמרי: דעת רחבה ועליה ברוחניות.

גם מהריקוד הוצא הגרעין הגשמי. בחסידות משמש הריקוד ביטוי של שמחה ושל התרוממות, ואילו בקוצק אמרו כי כל כולו של הריקוד אינו בא אלא כדי שהרוקד ינתק את עצמו מן האדמה ויתרומם למעלה, ולו אפילו טפח אחד, ולו אפילו לרגע אחד בלבד.

הסיפורים שרווחו בקוצק שונים היו מאלה שחסידים אחרים היו רגילים לספר על רבם. גם ממעשה הפלאים שבקוצק הוסר הרקע הגשמי ותכנם היה רוחני טהור.

נבחר באחדים מהם.

אברך בא לרבי מנדל וסיפר לו כי לרבי מנסכיו, בא חסיד ובכה בפניו כי ארנקו אבד מידו, והרבי ברוח קדשו גילה לו את המקום ששם נמצא הארנק.

כששמע רבי מנדל את הסיפור, שקע קמעה בהרהוריו והעיר:

- חבל שאדם גדול כזה מבלה את זמנו למצוא ארנקים אבודים...

סיפר רבי אברהם מסוכאצ'וב:

- כשהייתי צעיר לימים היה לי שעון. מאד שמחתי בו, כי לפיו כיוונתי את החיים ולפיו ידעתי לחלק את שעות היום לתורה ולתפילה. פעם נתקלקלו המחוגים והשעון עמד. כסף לא היה בידי לקנות שעון אחר, או לתקן את המקולקל. התחלתי להזיל דמעות. תוך כדי הבכייה ראיתי כי המחוגים מתחילים לנוע. כיוון שראיתי שקול תפילתי נשמע במרומים, התחלתי לנהוג כך בכל עת שהיה חסר לי דבר מה. כשעמדתי בפני סוגיא חמורה בגמרא, בכיתי והתפללתי שהבורא יאיר עיני בתורה.

כשנודע דבר זה לחותני, רבי מגדל, קרא לי ואמר:

- סוגיא קשה יש להשיג בכוח הרצון וההגיון ולא בכוח תפילה

ודמעות...

אותו רבי אברהם, חתנו של רבי מגדל, היה חולה במחלת ריאות. לצרכי ריפוי, רגיל היה לנסוע לבתי מרפא שבגרמניה. אחרי ששהה שם זמן ממושך כתב הביתה כך:

- אשכנז היא ארץ טמאה. והאווירה של אשכנז אוירה טמאה היא והראייה – אני נמצא כבר כאן שלשה ירחים ועדיין לא השכלתי לחדש דבר בתורה...

סיפר קוצקאי זקן:

- כאחת השבתות, הורה הרבי לבעל קריאה שיפסיק באמצע הפרשה את קריאתו בספר התורה, וציווה לאחר שיגש לסיימה. החסידים תמחו על כך, כי בעל הקריאה היה זקן ורגיל ומומחה בידיעת טעמי המקרא. לאחר מכן גילה הרבי, כי הראשון התכוון בשעת הקריאה לפירוש לא נכון על אחד הפסוקים. נמצא, שהמחשבה של הקורא לא הוציאה אחרים ידי חובת הקריאה.

רעב מול שובע...

מחצר אחרת נסע החסיד הביתה ברגש של שובע בנפשו. השלוה שקרנה מפניו של הרבי חדרה לנשמת החסיד, והיא, הנשמה, באה על

סיפוקה. החסיד נפרד מרבו מזוקק ומקורן. מבטו הרך והחם של הרבי, בשעה שהעתיק עליו ברכת פרידה, הדליק נקודה טמירה בלבו. השמחה שספג בימים שהיה בצוותא עם החברותא השביעה את פנימיותו, ואילו חסיד קוצק עֵזב את החצר רעב יותר מכפי שהיה לפני בואו לשם.

הנסיעה לקוצק נדחפה מרגש של אי-מנוחה, והפרידה מקוצק עוד הגבירה את אי המנוחה, שהרי כך לימד אותו רבי מנדל: לא להיות מרוצה מעצמו, לא להיות שמח בחלקו ולא להסתפק במועט.

רבי מנדל אמר פעם לאחד מתלמידיו שבא אליו לקבל ברכת פרידה:

- על אבימלך ומרעיו שבאו אל יצחק אבינו כתוב: "ויאכלו וישתו וילכו מאתו בשלום". לנהוג כך – לבוא אל יצחק, להיות במחיצתו, להיות מסובין לשולחנו, לאכול ולשתות עמו ולאחר מכן ללכת בשלום, כאילו לא ארע כלום בנפש פנימה – רק בני קם כאבימלך ואנשיו הפשוטים מסוגלים לנהוג כך...

בקוצק עורער השקט הנפשי. חסיד קוצק לא נסע מרבו ב"שלום". בדרך הביתה ליוו אותו לא זמזום הניגון השלו אלא הדי קול של דיבורים מייסרים, על תכלית קיום העולם ועל תכליתו של האדם בעולם זה.

פרק בו

קוצק ופשוטי העם

מעשה באילן

בערוב ימיו של רבי ישראל בעל-שם-טוב, בשעה שחש ששליחותו בעולם הזה מתקרבת לסיומה ועליו להתכונן לעבור את הסף מהפרוזודור לטרקלין – ביקש מתלמידיו הקרובים שיצאו עמו לשוח בשדה, מעבר לעיירתו מזיכובי. טייל הבעל-שם-טוב עם תלמידיו וכדרכו תיבל את דבריו במשלים הספוגים אהבה לבורא ולבריאה. שעות ארוכות התיחדו הבעש"ט ותלמידיו בחיק הטבע, בין דשאים ופרחים. עלו גבעות, ירדו מישורים, וכשהשמש עמדה כבר לשקוע בשיפולי הרקיע נכנסה החבורה ליער עבות. הציפורים שעל העצים ניתרו מבד אל בד וקולות שיר-הערש שבפיהן לפני כניסתן לקנן ללינת לילה ליוו את תפילה המנחה של הבעש"ט ותלמידיו.

אחרי התפילה קרב הבעש"ט אל אילן שגזעו עבה וענפיו המרובים והגבוהים משתרגים זה בזה. הוא נעמד על יד האילן, שעון על המטה שבידו, עצם את עיניו והחריש. התלמידים שהקיפוהו החרישו אף הם. לפתע פנה אליהם הבעש"ט ואמר:

- הרואים אתם אילן זה? הרואים אתם את הענפים המסתעפים מהגזע בכיוונים הפוכים ואת העלים היוצאים מכל ענף? – יום יבוא, וכמספר הענפים והעלים הגדלים על האילן, יהיה מספרם של אלה שיבואו אחרי. זה יכוון את דרכו לצד זה, וזה לצד ההפוך וכל אחד מהם יהיה סבור כי הוא ולא אחר הולך בדרכי.

סיפור זה הרבה פנים לו. לענינו נשתמש בן אחת.

מקובל לרמות את החסידות לאילן, שהגזע הוא הבעל-שם-טוב; תלמידיו ותלמידי תלמידיו הם הענפים המסתעפים לארבע רוחות העולם, אך כולם עולים מהגזע ויונקים את יניקתם ממנו.

דימוי זה ניתן להשתמש בו לגבי כל ענף וענף שבאילן החסידות, אך לא לגבי אותו הענף המיתמר בראש האילן והמזדקר יחיד ובודד לשמים העמוקים והרחוקים – לגבי רבי מנדל מקוצק. כל כך חדה סטיית דרכו מזו של הבעש"ט עד שספק אם דרך מיוחדת זו יכולה להיחשב רובד בבנין החסידות.

הבעש"ט ורבי מנדל, במקום גזע וענף – מוטב להמשילם לשני הרים גבוהים, האחד – הר שוקט, מרגיע ומשקיט, והאחד – הר גועש, מתסיס ומפחיד.

אחת הסטיות הבולטות ממהות דרכו של הבעש"ט הוא יחסו של רבי מנדל לפשוטי העם.

"עם הארץ" - עם הדומה לארץ...

השינוי היסודי שהחסידות הביאה בחיי העם בא לידי גילוי ביחסה לאיש מן המצוי, לאיש הפשוט מהמון העם, שידיעותיו המעטות בתורה אינן מניחות להעמידו בשורה אחת עם הלמדן. האיש הפשוט, שהעולם הלמדני ביטל אותו וכינהו בשם הלגלגני "עם הארץ" – הפך לראש פינה בעולם החסידות.

בכל אומה מהווים ההמונים הפשוטים המסד שלה. ההמונים דומים לאיברים הפנימיים שבגוף, איברים בריאים הפועלים את פעלם באורח טבעי, מבלי לרעת ומבלי לחשוב, ואילו המשכיל התלמיד-חכם מהווה המות שבגוף, השכבה העליונה של האומה. אך כשם שאומה בלי תלמידי-חכמים צפויה לניוון, כך אומה בלי עמי הארצות גורלה כליון. להמונים פשוטים חסרה תרבות שבכתב, אך הם מגלמים בישותם את התרבות שבעל-פה. בהם טבועות התכונות הטבעיות של העם ללא

סיבוכים וללא תסבכות. בהתנהגותם היום יומית, בפשטות הליכתם, בטבעיותם, באה לידי ביטוי המסורת שנצטברה בעם במשך דורות.

חכם מחכמי התלמוד השכיל לדמות את האומה הישראלית לעץ גפן: עמי הארץ הם עלי הגפן ותלמידי החכמים – אשכולות ענבים, הפרי (חולין, צב). רבה חשיבותם של העלים לגבי הפרי. הערך הראשוני הוא, "שעלים מגינים על האשכולות שלא יכה אותם שרב, שמש ורוחות" (רש"י). עם נשירת העלים מן העץ מצטמק הפרי והולך ונפסד. יתרה מזו: לא רק מגינים העלים על הפרי, העלים מהווים החמרים שמהם מרכב הפרי. אין בפרי אלא מה שיש בעלים, הם מהווים איברי הנשימה של הפרי. מהם יניקתו. הם אשר מעניקים לפרי כוח והם אשר גורמים לגידולו.

עד לבעל-שם-טוב לא נמצא יהודי פשוט במחיצתם של הלמדנים. נותק הקשר בין הפרי והעלים שהצמיחו אותו. בבשלותו, שכח הפרי שבמהלך גידולו, שמרו עליו העלים משמש ומרוחות. הם עליו שמרו, ואילו הוא, אחרי שנעשה פרי, השיר את עליו-שומריו והפקירם לרוחות.

בשבע שנות ההתבודדות בהרי הקרפטים חזה הבעש"ט בעיני רוחו את שואב המים וחוטב העצים; את ההלך כיערות והחוכר של בית המזיגה; את היהודי הכפרי והרוכל האלמוני בעיר – ומלכו ששפע חסדים, פרץ שפע של אהבה לכל נכי-הרוח והמושפלים שבצבור היהודי.

הכינוי "עם הארץ", שהלמדן כינה בו את היהודי הפשוט, הפך בפיו של הבעש"ט מושג המעורר מרדנות כלפי אלה המזולזלים בערכו.

כה אמר רבי ישראל בעל-שם-טוב:

- עם הארץ – עם הדומה לארץ. האדמה היא מקור חיים לכל בריה. במעמקה טמונים אוצרות זהב וכסף. כשם שהארץ מצמיחה דגן, ונותנת פירות, מאכילה בני אדם, הכל חי מכוחה, ובכל זאת הכל דורכים עליה והיא, הארץ, אינה רוגזת – כך המוני העם הפשוטים...

הבעל-שם-טוב הוריד את התורה מההרים הגבוהים ומסרה לפשוטי העם. הוא מחה דמעה מעל פני האדם ההריוט, יישר את חוט השדרה

שלו והוציאו מכדידותו החברתית. כימיה הראשונים שרה החסידות שיר מזמור למצניעים-לכת, התמימים והפשוטים. היא לא חיפשה למדנים. די לה ביהודי הקורא פרק בתהלים, הלומד פרשה בחומש, ואין זה גורע מערכו אם אינו יודע את הפירוש המדויק של כל מלה. העיקר הוא – הלב הטוב והטהור.

הבעש"ט השווה פעם את האדם הפשוט לשדה-בעל, שמטר השמים משקה אותו ואת התלמיד-חכם – לשדה שלחין המושקה בידי אדם. ייתכן שהיכול משדה השלחין רב יותר, כי בידי האדם להשקות את השדה בכל עת שירצה, אך טבעי יותר, אמיתי יותר, הוא בכל זאת שדה הבעל. יש בו הדר הטבע שהטביע עליו הקב"ה, הוא השדה אשר למטר השמים ישתה מים.

ביטוי לכך משמשת האימרה המיוחסת לבעש"ט על אותו הנער הכפרי שלא ידע צורת אור, בכל זאת השריקה שיצאה מעומק לבו הטהור לחלל בית-הכנסת בעיצומו של יום הכפורים, הרעיש את אמות הספים בשמים וכיטלה את הגזרות על עם ישראל.

הפשטות נעשתה מדרגה גבוהה בחסידות. החסידים בעלי מוחין-דגדלות התאוו לרדת מהדרגות השכליות הגבוהות שהגיעו אליהן, כדי שיוכלו לעבוד את הבורא כיהודי פשוט, החושב ופועל בתמימות וכישרות.

- כשאישי מישראל נמצא בשאונו של יריד – אמר פעם הבעש"ט – ולפנות ערב נזכר לפתע, שעוד מעט תשקע החמה ומלכו פורצת אנחה: "אוי לי, עוד מעט ויעבור זמן מנחה!" והוא ממחר ונכנס לאחד הכתים ומתפלל בחיפזון, כמעט כמלמול – אפילו מלאכים ושרפים מזדעזעים מתפילה זו.

בעלי חזון הפשטות לא היו כלל אנשים פשוטים. ראשוני החסידים היו גדולים בתורה, אך הם השכילו להשתמש בלמדנותם דוקא, כאמצעי להרמת חשיבותו של היהודי הפשוט. הלמדן הסתיר את למדנותו, הוא התחפש להלך, במקל בידו ובשק על כתפו נדד מעיר לעיר למקומות

שאינן מכירים אותו, נכנס לנפח או לנגר, עזר להם במלאכת ידם, נתלווה אליהם אל בית-המדרש, ישב יחד אתם על הספסל שליד הדלת, המקום המיועד לבעלי המלאכה, לעגלונים ולהדיוטות. בעיני לומדי העיר נראה היה כאחד הנפחים או החייטים, השייכים למעמד הנחות בחברה, וכאחד מאלה וזה מצדם למבט של לעג. הלמדן הנסתר לא השיב למלעיג. אך פתאום נתגלה כי אותו הנפח יודע לשנן בעל-פה דפים בגמרא ופרקים בספר הזוהר. נשנתה יחסם של למדנים לבעלי המלאכה, מאחר שנוכחו לדעת כי גם ביניהם מצויים למדנים מופלגים.

גן העדן - לפשוטי העם

הבעש"ט פרץ לרווחה את שערי גן העדן בפני ההדיוטות ובעלי המלאכה, והעזיז להוציא מגן העדן לומדים שהיו בטוחים בעצמם שחלקם שמור להם שם.

עומד הבעש"ט בפני תלמידיו ומצייר בפניהם חזיון מעין זה:

...בבית אחד גרו שני שכנים. למדן צעיר ונפח עני, בעל לאשה ומטופל בילדים. שניהם קמו לפני עלות השחר. זה פנה לבית המדרש ללמוד ולהתפלל, וזה צעד לנפחיה לפרזול סוסים. ממהר הנפח ורץ אל בית-המדרש לחטוף תפילת שחרית קצרה. שני השכנים נפגשו בדוכם יום-יום. על פניו של הלמדן נראה חיוך קל של נחת-רוח ועיניו מביעות ביטול-מה כלפי שכנו. כמו היה אומר: אני עמל והוא עמל; אני הספקתי מאז קמתי ממטתי ללמוד כמה דפי גמרא, גם טבלתי את עצמי במקווה לפני התפילה, ואילו הוא, מה? לעומתו, היו עטופים פניו של הנפח ענן קל ועיניו הפיקו צער, כאילו היו מביעות; כן כן, אבוי לשנותי ההולכות לאיבוד. שכני, ודאי מילא היום את כריסו בהרבה תורה ואני – במה אני מבלה את חיי? תמיד על יד הקורנס והסדרן, תמיד הפרסות והסוסים, מה יהיה בסופי?

במלאכת השנים, שבקו השנים חיים לכל חי ושניהם נקראו בפני כס המשפט, למסור על פעלם בעולם הזה, בפני בית דין של מעלה.

תחילה נקרא התלמיד-חכם לספר מעשיו. הוא ניגש אל השולחן בראש מורם, בצעדים מאוששים, בוטח בעצמו:

- שופטים עליונים - אמר - הרבה תורה למדתי, קמתי יום-יום לפני קריאת הגבר, ייחדתי יחודים בשעת התפילה, הקפדתי בקיום מצווה קלה כבחמורה.

השופטים היו מרוצים ממעשיו ועמדו להוציא את פסק הדין. אך ברגע האחרון התקרב הקטיגור ופנה אל השופטים:

- בתיקי שמור חיוך קל של ביטול, שביטא תלמיד חכם זה בשעה שפגש בשכנו הנפח. מיד הביאו מלאכי מעלה את כל הספרים עבי-הכרס שלמד בהם בחייו ושמו אותם על כף אחת של המאזנים, הוסיפו גם את משקלן של התפילות והכוונות, ואילו על הכף השניה שמו את אותה בת-הצחוק של זלזול. וראו פלא! משקלו של החיוך הרק הכריע את כף המאזנים.

אחריו נקרא השכן הנפח, בראש מורד ובברכים כושלות ניגש אל השופטים ואמר:

שופטי צדק, ככלי מלא באתי לפניכם. לא למדתי תורה, גם לא התפללתי כדבעי, תפילותי היו חטופות, כל ימי משעות הבוקר ועד השעות המאוחרות בלילה עסוק הייתי עם עגלות וסוסים. היה עלי לפרנס אשה ולהשיא בנות.

בטרם סיים את דבריו, התקרב הסניגור ואמר:

- שמורה אצלי אנחת-הצער שפרצה מלבו בשעה שראה את שכנו הלמדן; אנחה על שלא זכה לעסוק בתורה כמוהו.

אנחה זו היטתה את כף המאזנים לטובתו. גזר הדין: פלוני הנפח יובא לגן העדן.

עד כאן הסיפור החזיוני.

החסידות הקמאית סיגלה את אורח החיים שלה להמוני עם. ולא רק אורח החיים, כי אם גם אורח המחשבה. לא רק הסיפור והאגדה

שמטבעם מיועדים לשכבות הבינוניות של העם, אלא אף החלק ההגות של החסידות, השיחות וה"תורות" שנאמרו על ידי הרבי: מיועדות לכולם ולא ליחידי סגולה בלבד. החסידות לא ויתרה אפילו על הפחות שבפחותים. שהרי הבעש"ט ותלמידיו מצאו בכל יהודי ניצוצות טובים הטמונים מתחת לקליפה העליונה.

האומה - חטיבה אחת

נאמנה לזכרה ראתה החסידות את האומה הישראלית בקומתה השלימה והטיפה להתחברות כל חלקיה לחטיבה אחת:

- כל עוד דבוק הענף בשורש, אפילו אם יש בו סימני רקבון יש לו תקוה...

כך נוצרה מזיגה מופלאה של המנהיג וההמון. במקום הבמה הגבוהה ששימשה מחיצה בין הלמדן שעמד למעלה, ובין שומעי לקחו שעמדו למטה, נוצר עיגול, שבמרכזו עומד המשפיע, מוקף תלמידים מקבלי השפעה. בעיגול, חש אפילו הקטן שבקטנים שהוא חלק מן החבורה. הרבי פורש אמנם את טליתו על ראשי הדבקים בו, הוא מכנס אותם תחת חופתו, אך מדבקות זו יונק גם הוא, הרבי, את יניקתו; גם מעניק ההשפעה הופך, ולו במידה קטנה, למקבל השפעה.

את היחס בין ההמון והמנהיג בחסידות השכיל להגדיר אחד מבעלי ההגות שבדורנו:

"המון העם דומה לנושאי הארון שבלעדיהם לא יזוז, אף כי באמת הוא-הוא שנושא את נושאינו".

נושאי הארון יודעים שהארון הוא אשר נושא אותם, עם זאת הם קשים כי בלעדיהם יישאר הארון על מעמדו.

כאן טמון סודה של תורת המזיגה בחסידות.

אפילו חסידות חב"ד, שכל מהותה אינה אלא העמקה שבמחשבה ותפיסת המושגים הדקים על האלהות, זו החסידות שבמרכזה עומד היחיד בעל המדרגה, בעל החכמה-בינה-והדעת – גם חסידות זו שופעת אהבה לכל איש מישראל. בבית מדרשה של חב"ד דימו את המנהיג המשפיע למשפך. הקצה העליון של המשפך – בית קיבולו – גדול ורחב, ואילו הקצה התחתון חייב להיות דק מן הדק, כדי שאפשר יהיה למוזג דרכו גם לתוך בקבוקים קטנים, עם ראשים צרים...

בבית-מדרש זה נוצרה האימרה: תשעה למדנים אינם מצטרפים למנין, ואילו עשרה חייטים גורמים שהשכינה תהיה שרויה בתוכם ומצטרפים למנין.

בקוצק לא היה זכר לאימרות כגון אלה. שם שררה אורה אחרת, אורה אריסטוקרטית-רוחנית מוחלטת.

סיפר חסיד זקן מקוצק: לעת זקנותו של הרבי בא לקוצק לאחת השבתות קהל גדול מאד. הרבי קרא לחדרו את חתנו רבי אברהם ואמר לו: – אברהמ'ל, כשהייתי צעיר לא היה מעז המון זה להתקרב אלי. אז חשבתי שיצטרפו אלי רק ג' מאות אנשים, אתם אלך ליערות, אתן להם מן והם אשר יכירו כח מלכותו בעולם. אולם, כעת, לעת זקנה – ראה מה שעשו ממני!

שני פירושים ל"ואהבת לרעך כמוך"

יחס זה להמוניות – קיבלו רבי מנדל מרבו הראשון, רבי יעקב יצחק, "היהודי" מפשיסכא.

אהבת ישראל, כלומר אהבה ארצית ופשוטה ליהודי פשוט, הלא מבוססת על הכתוב "ואהבת לרעך כמוך". נעמיד פירוש של הבעש"ט לפסוק זה, מול פירושו של "היהודי".

אומר הבעל-שם-טוב:

“ואהבת לרעך כמוך” – אהוב את חברך כשם שאתה אוהב את עצמך. הדגש על כמוך. כשם שאדם אינו חדל מלאהוב את עצמו אפילו אם ברי לו כי הוא מלא פגמים וחסרונות, באותה המידה חייב הוא לאהוב את הזולת, אפילו אם הוא רואה בו חסרונות רבים.

ואילו רבי יעקב יצחק, “היהודי” שואל:

“ואהבת לרעך כמוך” – כלום באמת יש לאהוב את כולם במידה אחת? כלום אין מדרגות באהבה? האם יש לאהוב אדם פשוט כשם שאוהבים אדם גדול?

הוא שואל והוא משיב:

- אהבת הבריות מודגשת במלה כמוך. כלומר אהוב את הזולת במידה שאתה אוהב את עצמך, את איבריך, הלב חביב על האדם יותר מאשר הידים; על ראשו הוא מקפיד יותר מאשר על רגליו; כך חייב אדם לאהוב את הזולת, לפי ערכו.

רבי מגדל, שאיננו גורס פשרות, הגשים את תורת רבו “היהודי” במלואה.

עדה - ועדר

המונים אינם מעיזים לבוא לקוצק. קוצק מסמלת חסידות של אִיכות, של עדה קטנה, המגובשת בכוח הדעת. כאן הושם הדגש על יחידים גדולים. יחידים מובחרים, בעלי הכרה עצמית ובעלי רצון עצמי. רבי מגדל כִּז לקטנות המעסיקה את הקטנים. דבר לא היה לו עם ההמונים. כביטוי: לא נוצרתי לנהל עדרת שוורים... ההמונים – משאלותיהם וסבליהם היו רחוקים מטווח מחשבתו, ההליכה של איש ההרים שונה מהליכתם של אנשי העמקים והמישורים.

רבי מגדל, שגרר עצמו מהמוני עם, התבטא פעם כי “פשוטי העם פוגמים במחשבתם את הצדיק”. מחשבתו של אדם עליון נפגמת ממגעו

עם האיש הפשוט. ההמונות, הקשורים ברמ"ח איכריהם בטבור האדמה שומטים למטה גם את היחידים המקיימים מגע עם. מכאן כינוי הגנאי שבפי רבי מנדל: ערב-רב! הבעת ביטול: "פוספולסטווה!", שהרי בעיניו מסמלים ההמונות – רפיפות, גלמים מחוסרי צורה. מי הם ההמונות, מה כוחם המחשבתי, מה עלולים הם להוסיף להשגת בעיות הנצח המדריכות מנוחת-נפשן של איש הרוח האמיתי? הוא זלול בנמושות המסתפקים בליקוט שיבלים נטושות בפאתי השדות; העדיף את היחיד בעל כושר ובעל רצון, על רבים שכושרם מוגבל ורצונם מטושטש.

פיסת נייר יחידה נשארה כתובה בכתב ידו – מכתב אל רבי יצחק מאיר שנכתב אחרי שרבי מנדל נעשה רבי בטומאשוב. במכתב זה הוא מדבר בשבח אותם בני-העליה הצעירים מתלמידי רבי שמחה בונים שנשארו נאמנים לדרךם ודבקים בו, ומוסיף: "והנשארים המה הבל".

הלעג ליהודי הפשוט איננו נעוץ בהעדר אהבה ליהודי בעל אמונה פשוטה. יהודי זה, המקיים מצוות בפשטות, בלא לחשוב הרבה על עצמו ועל המצוות שהוא מקיים – יהודי טוב הוא, אדם תמים וישר הוא, אך חסיד – לא. ליהודי מסוג זה אמר רבי מנדל: מקומך – ליד התנור שבבית המדרש'ל בעירך. את קוצק הנח לאחרים.

בא אליו פעם איש כפר ותינה בפניו צרותיו: מגפה ירדה לרפת; הבהמות גוועות אחת אחת; עוד מעט יישאר עני וריק מכל. הרבי שמע את הדברים, נאנח ואמר:

- כלום חושב אתה שהעמידוני כאן כדי להציל את הפרות שברפתך?

רבי מנדל חיפש יחידים בעלי כנפים, שיוכלו לחרוג מהשגרה שבמחשבה ולהתרומם למעלה ממעגל ההשגות קטנות-ערך, ודחה מעצמו אנשים-מן המצוי, הנתונים ברסן המקובל והלחוצים תחת המשאות של ההרגל, מבלי לחשוב על טיבם ומהותם: "להעלות גרה ולהשקות סוסים – אני משאיר לאחרים".

אנשים פשוטים לא העזו לבוא לקוצק. בחצרות אחרים גם האיש הפשוט התחמם לאורו של הרבי; הוא הקשיב לקולו, הכין את שיחו

לפי כושר השגתו וחש כי דבריו של הרבי מכוונים גם אליו, ואילו בקוצק מי שהבין הבין, ומי שלא הבין – לא חש ולא כלום. דבריו של רבי מגדל היו סתומים בפניו כחידה. רבי מגדל, כרבים מגדולי הרוח, כבש את חזונו מעיני ההדיוטות והעלים מהם את האמת שבלבו. את כתבי-היד, כהם מיצה את מחשבותיו בשנות ההתבודדות, שרף כמו ידיו, מתוך חשש שאנשים שאינם ראויים לכך יעינו בהם.

“בקוצק מתלקחת מדורת אש” – כך שרו השנונים שבחבורה, בעלי המוח בלבד היו מסוגלים לשבת מסביב למדורה ולהתחמם לאשה, ואילו הבינוניים היו נכזים מגחלתה.

בין עיקר לטפל

החסידות בקוצק אין בה מן הפינוק והליטוף. רבי מגדל, החכם הזקן, היה מורה קפדן שנהג בתלמידיו ללא רחמים. חכם קדמון שלא מבני ברית לימד: התובע מעצמו הרבה ומעט מאחרים, מובטח לו שלא יכעס. רבי מגדל היה כשמאי הזקן, תבען מעצמו והקפיד בתביעותיו מאחרים. הוא לא החליק לשון לתלמידיו. הוא תבע את כל האדם, על כל רמ"ח איבריו.

“יש קדושים במעשים ויש קדוש במוח”. רבי מגדל תבע את קדושת המוח. הוא עקר מלב תלמידיו כל רגש של יהירות, פצע את רגש הגאווה באכזריות. מסוגל היה לחדור לנבכי הנפש של תלמידיו ולהגיע לכל הרהור סמוי ולכל רגש חבוי. הוא הסיר את העטיפות שהאדם מעוטף בהן ועירטל אותו מלבושים המכסים את עצמיותו.

בא אליו רב מפורסם וניסה להראות בפניו את כוחו בתורה. היקשה, יישב, שוב שאל ושוב פירק, עקר הרים וטחנם בהלכה- והרבי שותק. הרב הלמדן הפסיק את דבריו ורבי מגדל עדיין שקוע בהרהוריו. לאחר שעה קלה פנה אליו ואמר:

- גש לראי וראה כמה מכוער אתה!

ללמדן צורב אחד שבא לפניו ובפיו חידושי תורה אמר:

- שמע, אברך, מילא בפני, בן-תמותה, יכול אתה לומר חידושים מעין אלה, אך שאל את עצמך, האם גם בפני השם-יתברך, בוחן כליות ולב, האם גם בפניו תעזי לחזור עליהם? דע כי "אינו דומה שונה פרקן מאה פעמים לשונה מאה ואחד". הכוונה היא: מאה פעמים בתוספת ה"אחד", בה' הידיעה. ה' אחד, יחודו של עולם. לימוד ללא צירוף ה"אחד" לאו שמיא לימוד.

כשנכנס אליו בפעם הראשונה עלם צעיר, שאל אותו:

- האם ידוע לך כוונת הכתוב: "כחצים ביד גבור כן בני הנעורים" (תהלים)? וכשהנשאל לא השיב, אמר לו רבי מגדל: חץ - לפי מיתוחו - הילכו. ככל שהחץ נמתח יותר במיתר הקשת הוא מפליג יותר למרחקים. ימי הנעורים הן ימים של התמתחות, אל תכזבום...

התביעות הגדולות שחסיד קוצק נתבע לעמוד בהן מנעו כעד האדם מן המצוי מלהצטרף אל התבורה.

רבי מגדל צרף את תלמידיו וניפה אותם בשבע נפות:

- היודע אתה - פנה פעם לאברך - מה דורשים מחסיד? מחסיד דרושים שידע להבדיל בין עיקר וטפל, שיעזוב את הטפל ויידבק בעיקר!

בקוצק ידע כל חסיד שהטפל - הבל הוא. אצל הרבי חיפש לדעת מהו העיקר, שיש להידבק בו ללא שיוור. הרבי דרש מתלמידיו שיתעלו מענייני פרוטה ומדברים שהיו בעיניו טפל; המאיס עליהם את הרציות הקטנות, עקר מהם את ההשגות הפעוטות ושתל תחתן השגות אחרות. אם נכון הוא כי "לית אתר פנוי מיניה", שאין בכל היקום מקום פנוי מהבורא, הרי מן החובה לחוש את הדבר בפועל ולא להסתפק באמירה בלבד.

מה תימא, איפוא, שאיש מן המצוי לא יכול היה לנשום באוירה טעונת-מתח זאת?

שלשה בתא אסירים...

נוסף על התביעות החמורות שרבי מנדל הציג בפני תלמידיו הוא חינך אותם שלא יקבלו דבר מן המוכן, שלא יאכלו לחם חסד, שלא יסמכו על הרבי ואפילו לא יותר מדי על "סייעתא דשמיא".

אדם חייב לפלס את דרכו בכוח עצמו.

גרעין הרעיון על תפקיד המנהיג כמעורר בלבד, נשתל כבר בבית מדרשו של רבי שמחה בונים, בפשיסכא.

מצוי בידיו סיפור נאה שרווח בבית מדרשה של פשיסכא:

חסיד מחסידיו של רבי אורי מסטרליסק גמר אומר לנסוע, אחרי הסתלקות רבו – לפשיסכא, לרבי בונים. חסיד זה מן העשירים שבעיירה היה וממכובדיה. מיד כשעבר את מפתן חדרו של הרבי החדש שאל אותו רבי בונים:

- מה למדת אצל רבך, בסטרליסק?

- הרבי זכרונו לברכה חינך אותי להיות שפל-רוח.

- באיזה אופן לימד אותך זאת רבי אורי ז"ל?

- כל אימת שבאתי לסטרליסק פקד עלי הרבי לקחת אסל ושני דליים, לגשת לבאר שבכיכר העיירה ולהביא משם מים, בשעה שנשאתי את המים לעיני כל נכנסה כי רוח ענווה ושפלות הרוח.

רבי בונים רמו לחסידו החדש שיתקרב אליו, הויו אליו כסא ואמר:

- כך? שב והסכת למה שאספר לך: שלשה אנשים הושבו במאסר, שנים מהם פקחים ואחד לקוי במקצת בדעתו. התא שהושמו בו היה אפל, אף קרן אור אחת לא חדרה אליו. האוכל ניתן לאסירים דרך סדק צר שהיה קרוע בדלת. הפקחים הסתגלו לתנאי המאסר, התרגלו לאפלה שבתא ואכלו את המאכלים ככל האסירים. לא כן השוטה. לו קשה היתה ההסתגלות. בקושי למד לאכול באור מלא, בתא האפל הוא הפך את הכלים ושפך את הנוזלים. אחד משני האסירים הפקחים לא יכול היה

לראות בצערו של הטיפש, חברו לתא. מה עשה? כל פעם שהסוהרים הכניסו את האוכל לקח הוא את הכף והגיש אותה לפיו של הטיפש.

כשעברו ימים וחברו הפקח לא עזר לו בהאכלת השוטה, שאלו:
הכיצד תתאכזר לגורל חברך מוכה-הגורל, מדוע אינך עוזר לו?

- אינני מתאכזר כלל – השיב, ראה, בשעה שאתה מגיש לו את האוכל בכף אני חופר באצבעותי ומוציא מהקיר חתיכות חתיכות של לבנים. כך אעשה עד שאפרוץ חור בקיר, דרכו יכנס אור היום והשוטה יוכל לאכול בעצמו.

עד כאן סיפר המעשה.

ורבי בונים המשיך:

- גם כאן תלמד מידת ענווה, אלא לא על ידי נשיאת דליים עם מים לעיני כל. כאן אנו משתדלים להאציל ממרומים אור כזה, שמידת הענווה תבוא מעצמה.

רבי בונים נוגע בשרשים. לאור הישות האלהית הקורנת בתוך האדם, מתאספת הישות-העצמית ובמקומה באה מידת הענווה ממילא.

גם את הרעיון הזה, על התעוררות עצמית בהשראת המנהיג, הביא רבי מנדל, כדרכו, עד לחודו הדק.

בצעירותו כשהוא היה אחוז שלהבת החזון הגדול, כשאך זה עתה התחיל להדריך עדה, פרץ פעם לבית-המדרש ואמר לאברכים:

- משה רבנו אמר לבני ישראל "אנכי עומד בין ה' וביניכם בעת ההיא להגיד לכם את דבר ה'". משה התרעם על העם על שלא רצו לשמוע את דברי ה' מפני ה' עצמו, אלא על ידו, על ידי משה. מדוע?"
"כי יראתם מפני האש ולא עליהם כהר!" נרתעתם מפני הפחד לעלות על ההר בעצמכם. הרוצה לעלות על הפיסגה, חייב לא להירחע מפני מכשולים, אפילו לא מפני מכשולים של אש...

אילן ומפוח

גישה זו הולידה תפיסה חדשה על הזיקה בין הרבי והדבקים בו, זיקה שונה מזו המקובלת כפלגים אחרים בחסידות.

עד קוצק היו קיימות שתי בחינות על הקשר בין הרבי וחסידיו. יש הרואים את הצדיק כבחינת גזע של אילן והדבקים בו בגדר ענפים. ענפים דקים, ענפים עבים; ענפים קרובים לגזע ואלה שרחוקים ממנו, אך כולם יונקים את כל חיותם מהגזע; הוא אשר נושא אותם על גופו. הפרדה דקה בין הענף והגזע גורמת לייבוש הענף ולנשירתו. כך דבקה נשמת החסיד בנשמת רבו ונתכללה בו.

דימוי זה כחו יפה לגבי אדמורי"ם שהמונות דבקים בהם. אך יש שבעיניהם דומה הצדיק לאבוקה, והדבקים בו לנרות דולקים, ששלהבתם נדלקה ממנה.

הנר איננו דבוק באבוקה כענף בגזע, הוא דולק בכוח עצמו, אך כוח האבוקה טמון בנר, ממנו הודלק האור. הרבי הוא המחנך והמשפיע ואילו תלמידו מקבל ההשפעה. מקור מוצאו של האור שבנר היא האבוקה, אך גם כשהנר נפרד ממנה הוא דולק מכוח עצמו.

דימוי זה כחו יפה לגבי אדמ"ורי חב"ד.

בקוצק דומה הרבי למפוח, המלכה את הגץ ומעלה להבה מהגחלים הלוחשות. הלהבה נוצרת מעצמה, המפוח אינו משמש אלא מכשיר שנעזרים בו לליבוי האש.

חסיד בעל מדרגות כונה בקוצק בשם "בעל כתפים". כלומר, הוא לא נשען על גבו של אחר ואפילו לא על כתפי הרבי. הכינוי בא לציין שמדרגותיו ברוח זכה בכוח עצמו. הוא נושא אותן על כתפיו שלו.

על הנאמר: "כי עבודת הקודש עליהם – בכתף ישאו", אמר רבי מנדל: את המשכן הפנימי שבאדם, את המקדש הפרטי, יש לשאת כשם שנושאים משא כבד, לא שאחר ישא את המשא תחתיו.

כפעם אחרת אמר לתלמידיו: אדם מצווה על שני דברים, לסור מרע ולעשות טוב. לדרגה של "סור מרע" תצטרכו להגיע בעצמכם. אני אוכל לעזור לכם רק לכשתגיעו כבר לדרגה של "ועשה טוב".

רבי מנדל חפץ – בחפצים, הוסיף רצון לאלה הרוצים. להיות תלמידו פרושו לרצות למצוא את עצמו, להיות מה שהוא באמת, היינו להיות נאמן לעצמו.

כלום מסוגלים פשוטי העם, המחפשים רבי בעל מופת וצדיק שיוכלו להישען עליו ברוח ולהעזר על ידו בחומר – כלום מסוגלים הם לעמוד בפני תביעות גדולות אלו?

פרק כז

עמוד האמת ועמוד הרחמים

(שני סוגים של אהבת ישראל)

אהבה לנברא בצלם

בחסידות רבת-האנפין מתבלטת חטיבה מיוחדת של אישים-טובי-לב, של אדמו"רים אוהבי ישראל ואוהבי אדם. אהבתם היתה אהבה פשוטה, גשמית, שהתבטאה בדאגה לצרכיו הארציים של הפרט ובפתיחת הלב לכל אומלל וכושל. כינויו של מנהיג עדה מסוג זה היה "יהודי טוב", (א גוטער ייד). תואר, שבא לציין את טובו המהותי של המנהיג, הטוב שהיה טבוע בו מלידה ושכא לידי ביטוי בעשיית הרבה מעשים קטנים, שמתוך קטנותם דוקא מבצבצת גדלות עושיהם.

הראשון היה הבעש"ט. האהבה המרכזית מבין שלש האהבות השופעות ממשנתו, היא אהבת ישראל במובן הפשוט של מושג זה. כשהבעש"ט היה ילד יתום קטן, רגיל היה להוליך תינוקות של בית רבן אל מקום לימודם. בדרכס ל"חדר" היה הבעש"ט מזמר עם הילדים בקול נעים. "קולות הבעש"ט והילדים עלו ובקעו שמים וגרמו שם עונג, כמו מהשיר שהיו הלוויים אומרים בבית המקדש". מתוך חיבה לילדים העתיר עליהם הבעש"ט נשיקות בשעת הליכתם. ועל כך אמר תלמידו הגדול, המגיד רבי דב ממזריץ':

- הלוואי והיית מסוגל לנשק ספר תורה באהבה כזו שמורי ורבי נשק לילדי ישראל...

רבי זוסיא מאניפולי רגיל היה לגשת מדי בוקר לחלון, היה פותחו לרווחה ואומר בקול רם:

- בוקר טוב לך, רבוננו של עולם, ולכם כל ישראל.

הדגש היה על כל ישראל, על כל פרט ופרט ולא דוקא לאלה שמעשיהם טובים.

הצדיקים הגדולים גדלותם היתה בכך שידעו לאהוב אפילו רשעים גמורים.

כלל גדול חידשה החסידות: כדי לאהוב רשע שאינו גמור מספיק להיות צדיק שאינו גמור, אך כדי לאהוב רשע גמור צריך להיות צדיק גמור.

במשפחת-אוהבי-ישראל, כולט במיוחד, רבי לוי יצחק מברדיצ'וב. הוא לא ראה כלל פגימה באדם מישראל. יתר על כן, בעיניו הטובות נראו גם פגמים – מעשים טובים.

יהודי, בעל עגלה, בא אל רבי לוי יצחק ובקשה בפיו: מלאכת העגלונות מבטלת אותו מתפילה בצבור. מזריחת השמש ועד שקיעתה מתגלגל הוא עם סוסו בדרכים ואין שעתו פנויה להתפלל בצבור, ברצונו לנטוש את העגלונות ולחפש מלאכה אחרת, והוא בא לשאול בעצת הרבי.

השיב לו רבי לוי יצחק בשאלה:

- אמור לי, כשאתה פוגש הלך בדרכים האם הנך אוסף אותו על העגלה ללא קבלת שכר?

- ודאי, החזיר העגלון – האם אפשר אחרת?

- אם כן – פסק רבי לוי יצחק את פסוקו – אם כן, אל תחליף את פרנסתך. דבר זה שאתה עושה, ערכו עולה על תפילה בצבור...

רבי יעקב יצחק – "החווה" מלובלין – שרבו רבי אלימלך הושיט לו את חוש הראייה למרחקים, ביקש מאת בוראו שיטול ממנו מאור עיניו. חשש החווה שמא תיפגם אהבת ישראל שבו על ידי הראייה הרחוקה, שמא תגלה לו הראייה דברים, שמוטב לא לראותם.

ספרות החסידים עשירה בסיפורים רבים רצופים אהבה ללא גבול ליהודי, לכל הנכרא בצלם ואף לבעלי החיים.

היו צדיקים שלא הלינו בביתם פרוטה, וכשנדרה שנתם כלילות מצאו כי הסיבה לכך היא שבכיתם נשאר פרוטות שלא חולקו לעניים; אחרים פשטו את מעילם בשוק ומסרו אותו לנצרך; היו צדיקים שהתחפשו כאיכרים וכך, לבושים בגדי אכרים, טיפסו בשלג כלילות חורף ומיהרו להסיק תנורה של אשה עניה; אחרים הביאו על כתפיהם אלומות תבן לאלמנה חולה; היו שהרדימו ילדים בעריסה בשעה שהקהל חיכה להם בבית-הכנסת בתפילת "כל נדרי", או שהישקו סוסים שבעליהם נטשום והאכילום שעורה מתוך הירמולקה, בראש-השנה לפני תקיעת שופר...

כוחה של שתית "לחיים" בצוותא

למשפחה זו של אישים "בעלי לב זהב" שייך רבי יצחק מוורקא, בן-דורו של רבי מנדל. רבי יצחק היה הנציג הכולט של אהבה פשוטה, ידידים ורעים היו רבי מנדל ורבי יצחק בימי עלומיהם. בנערותם ינקו שניהם את תורת החסידות בבית-מדרשו של רבי בונים, בפשיסכא, אך מאז הסתלקותו של רבם נתפרדו הדרכים. רבי יצחק התעטף במידה של אהבה תמימה ואילו רבי מנדל במידת האמת התמה.

רבי יצחק נחשב בר-פלוגתא של רבי מנדל. שיטתו בחסידות כלולה בשלש מלים: בנים, חיים ומזונות. לכו היה נתון לדאגת הפרט אפילו בענינים ארציים פעוטים. עמו היה בצרה; צערו של הזולת היה צערו האישי. מקורות פרנסה נסתתמו, צער גידול בנים, הבת התבגרה והגיעה לפירקה, האשה חלתה והרופאים מתקשים כריפוייה, הפרה ברפת חדלה מלתת חלב – הכל מובא בפני רבי יצחק, אזנו קולטת כל אנחה המתפרצת מלבו של יהודי מר נפש, הדיה מניעים את מיתרי לכו כמו רוחות קלות המרעידים צמרתם של עצי היער.

רבי יצחק, בעצמו למדן מופלג ובעל מדרגות, נעשה מנהיג ליהודים פשוטים ועממיים. סוחרים, רוכלים ובעלי מלאכה תינו בפניו דאגותיהם

היומימות. רבי יצחק הקשיב לכל, השיא להם עצה נבונה והאציל עליהם שפע של נחמה. הוא ירד ממרומי המחשבה שלו כדי לעזור ליהודי בשעת דחקו. ופסוק בתורה מצא רבי יצחק, כמסייע לדרכו:

- על עבודת הכהן בבית המקדש נאמר: "ופשט את בגדיו ולבש בגדים אחרים", מורה העם וכחירו גם בבואו למקום קדוש, לפני ולפנים, אל לו לשכות את הענינים הגשמיים של העם, את הדברים הפשוטים. חייב הוא לפשוט את בגדיו הוא, הבגדים הרוחניים והכהניים ולבוש בגדי חול, יעסוק בעבודת חול, יתפלל על הצרכים החמריים של כל אחד...

בבית מדרשו של רבי יצחק בוורקא, פותחה תורת החבורות במובנה הנעלה והפשוט כאחד. התלמידים ישבו מסביב לשולחן, בראשו – הרבי בעל הדרת הפנים, מצחו – גבוה ורחב, זקנו הארוך היורד לו על פי מידותיו משווה לו אצילות. על יד השולחן לא הירבה הרבי בדברי תורה, אהבת הרעים נתחשלה מתוך שתיקה. שתיקה זו בצוותא כמוה כלימוד תורה בצוותא. באחלם "לחיים" אחד לשני, חשו באיחוד הלבבות. כל אחד חש את עצמו חלק מהחבורתא, חלק מגוף אחד, והשתוקק להכיר את רעהו, ולדעת מה מעיק על לבו.

התקרבות הלבבות היתה יסוד מוסד בחסידות זו. באחת השיחות על יד השולחן אמר פעם רבי יצחק לתלמידיו, וברמו:

- על אחיו של יוסף נאמר "ויראו אותו מרחוק ויתנכלו להמיתו". הסיבה לכך שהאחים רצו להרוג את יוסף, היא משום שלא ראוהו אלא מרחוק... אילו היו רואים אותו מקרוב, אילו היו מכירים את פנימיותו, היו רוחשים לו אהבה.

הרמו היה ברור וקשר האהבה בין זה לזה נתחזק על ידו.

למעלה מזאת. אהבת רעים פשוטה נעשתה בוורקא אמצעי שמביא לאהבת אלהים. אומר רבי יצחק: ככל אדם מתנוצץ ניצוץ אלהי. כוחות הרע שבאדם מעמעמים את אורו עד כדי דעיכה. על ידי אהבת רעים מתעוררת הנשמה ושוב היא מתקרבת אל מקורה...

בוורקא היו זהירים מלפגוע בכבוד חבר ולו ברמז. רבי יצחק לא רגז מעולם. גם כשהיה הכרח בכך, עשה זאת מתוך ישוב הדעת וכבוד ראש, אחרי שעקר מליבו כל שמץ של טינה.

פעם בא אליו אחד הרבנים וסיפר לו שתקיף הקהילה, אחד מפרנסיה, יורד לחייו. רבי יצחק שלח לקרוא לו על מנת לגעור בו. בטרם פתח הרבי את פיו התעטף בזופיצה של שבת, לבש ארשת של רצינות, נכנס לחדר השני ואמר למקורביו: דעו, שאני מתכוון לכעוס על פלוני! ניתן לשער מה טיבו של כעס שבא לאחר הכנה מעין זו...

אהבת ישראל של רבי יצחק לא היתה מכוונת לכלל ישראל דוקא, אלא לכל פרט ופרט שבו. כל אדם, הקרוב והרחוק, הוא בבחינת עולם מלא. רבי יצחק סח פעם לחסידיו:

על משה רבנו מסופר במדרש שהוא רץ אחרי שְׁה שברח מן העדר ותעה בדרך, עד שמצאו והחזירו לעדר בשלום. היאך עשה זאת? הלא בשעה שהרועה רדף אחרי השה התועה, היחיד, הוא מפקיר בינתים את העדר כולו? מכאן ראייה כי בשעה שיש צורך בהצלת נפש אחת אין עושים חשבונות של רווח והפסד...

אצל רבי יצחק למדו התלמידים אהבה לשמה, אהבה תמימה ללא חשבונות וללא ציפיה לתגמול. גם כשהשני איננו מחזיר לך חיבה אינך פטור מלגלות אהבתך אליו. גם כאן סייע לרבי יצחק פסוק קצר בתורה, מפורש לפי דרכו:

- "לא תשנא את אחיך בלבבך". היינו הלב הטוב שיש לך - לבבך! - אל ישמש גורם לשנאה למי שלא חונן בלב כזה, שהרי ייתכן כי לך יש סיבה לטוב לבך - ההורים והמורים למדוך דעת ומוסר - ואילו השני ייתכן שיש לו סיבה הפוכה...

כזה היה רבי יצחק וכזאת היתה תורתו.

בין הצדיק לכתרו

רבי מנדל גילם באישיותו ניגוד קטבי לסוג זה של אהבה. אצל רבי מנדל הוצא היסוד הארצי מאהבת ישראל. הסיפורים העוטרים את

אישיותו אינם משופעים במעשי-חסד סתם. פיו אינו מוצא מלות נחמה ועידוד בדברים הנוגעים לצרכי הגוף. הוא אוטם את אזניו מלשמוע גניחות על בנים-חיים-ומזונות, הוא מגרש את הבאים אליו ומבקשים ממנו עצה בעניינים שבחומר.

קו זה באישיותו של רבי מנדל זועק ואומר: דרשני! האם לא היתה בגישה זו של רבי מנדל, משום קשיחות לב? האם לא היתה בקפידה שהקפיד על אותם שבאו אליו לבקש עצה, משום שויון נפש לסבל הזולת? ומה על אהבת ישראל, זו אבן הפינה של החסידות?

רבי שלום שכנא, נכדו של המגיד הגדול ממזריץ', מספר חזיון מחזיונותיו:

- פעם התהלכתי בהיכלות מרומים. ראיתי היכל וקישוטיו. והנה ראו עיני שבפנים היכל מפואר עומד שולחן, עליו מונח כתר, משובץ אבנים יקרות; על יד השולחן עומד כיסא, שעליו יושב צדיק בבגדי תפארתו. שמעתי קול שהכריז: הכתר שעל השולחן שייך לצדיק היושב על הכיסא. כמספר מעשיו הטובים של הצדיק כך מספר הפנינים שבכתר.

שאלתי: אם הכתר שייך לצדיק מפני מה מונח הוא על השולחן ואיננו מעטר את ראשו של הצדיק? השיב הקול: מפני שהצדיק היה נוהג בחייו בקפידה, וזרק מרה בכריות שבאו אליו, לא זכה שישימו את הכתר על ראשו. ההקפדה מפרידה בין הצדיק ובין הכתר שהוא עצמו יצר אותה.

האם לא הגביה רוגזו של רבי מנדל מחיצה בינו ובין כתר?

הנכון הוא, כי מי שמטיל פגם באהבתו של רבי מנדל לנברא בצלם לא חדר לעומקו של עולמו ופשיטא שלא ירד לסוף דעתו.

אהבת אדם גדולה יקדה בלבו של רבי מנדל, אך היא היתה מוסתרת ומכוסה בקליפה קשה. רק מי שאינו חושש ששיניו יישכרו מחוזק הקליפה, מסוגל לחוש את מלוא עמקותה של אהבה מסוג זה.

ודאי קיימת מחיצה בין הפנים השוחקות של רבי יצחק לבין פניו הזועפות של רבי מנדל, אולם מאחורי הפנים הזועמות מסתתרים רגשות חזקים של אהבת האדם, אך לא אהבה השופעת ממקורות הרחמים והחמלה, כי אם אהבה הנובעת ממקור האמת והדין.

רבי מנדל היה בין המעפילים הגדולים בעולם הרוח. כמרכז מחשבתו עמדה הנקודה ששמה נצח במשמעותה הדקה ביותר. במשמעות אור-הגנוז. ואל הנקודה הזאת, אל האור המוסתר, חתר כל ימי חייו. אליו העפיל, אותו רצה לחשוף, ואתו שאף להתמוגג. זאת היתה משאת-נפשו שמילאה את כל ישותו.

איש בעל שלמות קיצונית כרבי מנדל אינו נעצר באמצע הדרך. הוא נשא את עיניו אל ראש ההר ומפיסגתו, שהיא מחוץ לעולם הממשי, הוא ראה את האדם וסבלותיו, את האדם וחסרונותיו ראייה אחרת מראייתם בתוך העולם. בהעפלתו לפסגת ההר שחרר את עצמו רבי מנדל מכל מה שעלול להכביד על ההליכה, מכל היצריות החמרית השומטת את המחשבה מטה. מתוך נקודת ראייה זו מקבל גם רגש האהבה לזולת הארה אחרת. לא כמלוי רצונו הארצי של האדם באה לידי גלוי אהבתו אליו. פירושה של אהבת ישראל אצל רבי מנדל הוא העלאת האדם להשגה שמימית גבוהה. תוך כדי התעלותו העצמית שאף להעלות אחרים עמו. כי בכך ראה את עיקר תכליתו של האדם העולם, את עיקר מטרתו בחיים. השמים – לה', והארץ – לבני אדם - כדי שהם, בני האדם, יעשו את הארץ לשמים. שאר הדברים והמשאלות מתקטנים בצל הראייה הזו.

- "לא העמידוני כאן כדי לרפא מיחושים או לפקוד עקרות, לצורך זה ישנם אחרים".

כשרבי מנדל היה עדיין ילד, כבר ידע להלביש מושגים ארציים, כגון משמעות רוחנית טהורה. צדקה, למשל, אינה מתבטאת דוקא בתקיעת מטבע לעני בשעת דחקו. כבר אז סבר הנער כי צדקה יכולה להיות בדעת. "איש שדעתו רחבה עושה צדקה עם חברו שדעתו קצרה". העלאת האדם בעניינים שכרוח יש בה משום נתינת צדקה.

”להוציא את הנשמה מן הבוץ”...

רווח דו-שיח בין רבי מנדל ורבי יצחק, שניהם מבחירי תלמידיו של רבי בונים, בשעה שכסא המנהיגות עמד ריק אחרי הסתלקות רבם. משיחת רעים זו בולטות שתי הגישות לאהבת ישראל הנובעות מהשקפת עולמו של כל אחד מהם.

אמר רבי יצחק:

- מנהיג הדור, כמוהו כבעל עגלה, בשעה שהעגלון עולה על דוכן העגלה עומדת לפני עיניו התחנה הסופית, הרחוקה, שלקראתה מכוון הוא את הנסיעה. אך בדרכים, כשהוא פוגש הלך, הוא נעצר, מעלה אותו על העגלה, מביא אותו למתוו תפצו, שוב נעצר, מוריד אותו וממשיך לנסוע בכיוון למטרתו הסופית. כן גם מנהיג הדור. הוא אמנם אינו שוכח את התחנה האחרונה אליה הוא חותר, אך בדרך אליה חייב הוא להעלות על העגלה אנשים שונים, אפילו אם הוא צריך להעצר קמעה בשעת העלאת אנשים והורדתם. שאם לא כן – אהבת ישראל מה תהא עליה?

השיב רבי מנדל:

- יצחק, יודע אני שאתה אוהב ישראל. אך היודע אתה פירושה האמיתי של אהבת ישראל? לדידי, כשאוהבים יהודי באמת מוציאים אותו בשערות ראשו ממטתו החמה בליל חורף, ותוקעים לתוך אזנו: ה' הוא האלקים! "מרוכים צרכי עמך ודעתם קצרה". היודע אתה, יצחק, מדוע מרוכים צרכי העם? מכיון שאינם בני דעת, שדעתם קצרה. אילו היתה דעתם רחבה היו מתמעטים הצרכים בעיני חומר. צריך להוציא את נשמת היהודי מהבוץ ולהשיב לה זוהרו של כסא הכבוד. מאנשים גדולים נוצרת עדה גדולה. עשרה צדיקים גמורים בכוחם היה להציל את סדום ואילו הרבה אנשים פשוטים נעשים עדר. מנהיג לאלף שוטים מסוגל בעצמו ליהפך לשוטה.

רבי מנדל אינו מוכן לסטות ממטרתו אף לרגע אחד. נכון הוא להעלות רק אלה המוכנים לנסוע עמו עד התחנה האחרונה, ללא חניות בינים.

בין חטא העגל לבין חטא המרגלים...

גם אחרי שדרכיהם של שני מנהיגים אלה נפרדו – זה נהג עדה בקוצק בדרך משלו, וזה בוורקא לפי שיטתו הוא – שררה ביניהם ידידות-אמת. באחד מביקוריו שאל רבי מנדל לרבי יצחק:

- בחטא העגל אין מוצאים שהעם חזר בתשובה, משה בלבד התפלל עבורם ואף-על-פי-כן נסלח החטא. "וינחם ה' על הרעה אשר דבר לעשות לעמו"; ואילו אחרי חטא המרגלים התאבל כל העם והתחרט על החטא, ובכל זאת נגזרה הגזרה "במדבר הזה יפלו פגריכם"... כלום חמור חטא המרגלים ממעשה העגל?

רבי יצחק השיב מה שהשיב, אך רבי מנדל לא הסתפק בדברי רעו והשיב כך:

- ודאי, מעשה העגל היה מעשה גס, ודאי מכוער לצאת במחולות מסביב לעגל זהב, אך הרצון שדחף אותם לעשיית העגל היה רצון עדין, המחשבה היתה נתונה לאלהות. שהרי מה ביקש העם מאהרן הכהן? הם דרשו ממנו: "עשה לנו אלהים!" ואילו במרגלים, המעשה כשלעצמו לא היה כל כך גס, אך המחשבה שהסתתרה מאחורי המעשה היתה מחשבה מגושמת מאד. משה רבנו דיבר עם העם על ארץ הבחירה, ואילו המחשבה של העם היתה נתונה: "השמנה היא אם רזה"; הם רצו לדעת אם יהיה שם, בארץ כנען, הרבה לזלול או מעט. משה מדבר על ארץ אשר ה' בה, ארץ של נבואה ורוח הקודש, והם חושבים על עסקי זלילה. חטאם של המרגלים היה החטא של מחשבה מגושמת.

רחמנות של מנתח

אהבת האדם אצל רבי מנדל באה לידי גילוי בהעלאת האדם למרומי השגתו ואף למעלה מכוח השגתו. לא את הבשר-ודם יש לאהוב, אלא

את הרוח יש לגאול, וכל שהאדם קשור ברציות ארציות רוחו כבול וצמוד למקומו.

בימיו של רבי מנדל היתה פעם שנת בצורת. המקורבים נכנסו לחדרו והתאוננו בפניו על הרעב העומד לרדת לעולם. רבי מנדל הרהר, נאנח עמוקות ואמר:

- לא הרעב מפחידני, אלא האכזריות, שהיא מנת חלקם של הרעבים...

כשרעב שורר בעולם שוקעת רוח האדם וטובעת בים של אכזריות. דבר זה גרם לו יסורים יותר מאשר הרעב הצובט את הקיבה. שקיעת רוח האדם היא אשר הדריכה את מנוחתו.

איש רחמים היה רבי מנדל, אך לא רחמנות מהסוג המקובל. רבי מנדל היה אומר: "רחמנות ללא דין – תש כוחה כנקבה". ובפעם אחרת: "היצר הרע נטפל לפעמים לאדם בכוחן של דמעות". רחמנותו של רבי מנדל – כרחמנות של מנתח היא. אדם פשוט, בהסתכלו כיצד רופא מנתח קוטע איברים חיים של אדם, משער כודאי שלבו לב אבן, אך למעשה, לפעמים ההיפך מזה הוא הנכון.

אולם לא תמיד הועלתה האהבה למתח נפשי כה גבוה. גם בתחום זה מתחוללים בלבו של רבי מנדל מאבקים בין אהבה ארצית פשוטה אל האדם כמות שהוא, ובין האהבה אל רוח האדם, כפי שהוא נועד להיות. גם בכך לא היתה דרכו של רבי מנדל דרך מישור, היו בה עליות והיו גם סטיות.

מצויים בידינו סיפורים ואימרות הטבועים בחותמו של רבי מנדל ושמעם עולה ומבצבצת אהבה אנושית פשוטה. נבחר באחדים מהם.

על שפת נהר של דמעות

בחיינו נוהג היה רבי יצחק לבקר את רעו בקוצק פעם בשנה. גם כשדלתות החדר היו כבר נעולות בפני אחרים – בפני רבי יצחק נפתחו

תמיד. שעות שוחחו ביניהם ביחידות על ענינים שאיש מלבדם לא היה עד להם.

ארע פעם, ביום הזכרון של רבי בונים, ששניהם נפגשו בפשיסכא על קבר רבם. אמר רבי מנדל: יצחק, לא באתי ליום ההילולא. הלא יודע אתה שאינני עושה רעש סביב בתי-קברות ואינני משתטח על קברים. (איך בין נישט קיין קברות-יידל...) ידעתי שאמצאך כאן ובאתי לראותך.

אחרי הסתלקותו של רבי יצחק, בא לקוצק בנו רבי יעקב דוד. שאל אותו רבי מנדל:

- האם נתגלה לך אביך בחלום?

- הן, השיב הבן.

- באיזה מעמד ראית אותו?

- ראיתיו עומד בשדה על שפת נהר. שעון על מקלו עמד, ולא גרע מבטו מגלי הנהר.

- דע, רבי יעקב דוד, כי נהר זה שראית, נהר של דמעות היה. הרבה דמעות מחה אביך מעל פני סובלים ומדוכאים שבאו אליו לשטוח לפניו תחינתם. הדמעות לא נתיבשו. כל דמעה נכנסה ללבו של אבא ומשם היא הגיעה למרומים. הדמעות נקוו ומהן יוצא נהר זה שראית אותו בחלום. נהר הדמעות בא לקבל את פני אביך אחרי הפטירה... דברים אלה אינם יכולים לצאת אלא מלב השופע אהבה לכל הנברא בצלם.

מספר חסיד זקן: פעם נכנס אל רבי מנדל חסידו ר' ישעיה פרייוס, בעל-העסקים המפורסם מוורשה, ורמז לו כי הוא שוקע יותר ויותר בעסקיו, עד שאין לו זמן אפילו ללמוד דף גמרא. שאל אותו הרבי:

- האם מעסיק אתה יהודים בבתי-המסחר שלך, וכמה?

- מאה וחמישים – השיב ר' ישעיה.

- הא? מאה וחמישים יהודים מתפרנסים על ידך? בגין כך, כדאי שתתייסר בזה ובכא (ואלסט פארשווארצט ווערן אויף ביידע וועלטן).

תשובה נועזת אחרת, שיש בה מאהבת ישראל פשוטה וגם ממזוג הסוער של אומרה, השיב פעם רבי מנדל לאחד מחסידיו בשעת צרתו. החסיד סיפר לו על האסונות שפקדו את ביתו: אשתו מתה בשעת לידה; שבעה יתומים קטנים כרוכים על צוארו ונוסף עליהם הרך הנולד. ואין הוא יודע מה יעשה.

הרבי הקשיב לדבריו, כשעיניו מושפלות מטה. ופתאום הסתכל הרבי ישר לתוך עיניו של החסיד, ואמר:

- אני אינני מסוגל לנחם אותך על אכזריות כזאת. בעל הרחמים האמיתי, הוא בלבדו מסוגל לכך. פנה אליו.

והרי ספור הרווח בין צאצאיו של רבי מנדל:

- לרבי מנדל בא שוחט כפרי והתאונן שאנשי הכפר יורדים לחייו. הם טוענים שהוא מחמיר יותר מדי ומטריף את הבהמות. תוך כדי טיעון טענותיו רמו, כי השוחט הזקן שבעיר לוקאו הסמוכה לכפרו, ידיו רועדות כבר וראיתו לקוייה, וכדאי היה שהוא, הצעיר, יתמנה שוחט במקומו.

הרבי ניגש אל החלון, ובעמדו עם הגב אל השוחט, הסתכל החוצה, אל החצר. בחוץ ירד שלג ועורבים שחורים גלשו מהגגות וחטטו במעיים של תרנגולות, שהיו פזורים בפנינת החצר.

הרבי ביקש מהשוחט שיתקרב אל החלון ואמר:

- אתה רואה שם את העורבים השחורים? אלה הם נשמותיהם של השוחטים הרשעים...

פעם אנו מוצאים את רבי מנדל כמחמיר וכקפדן בסוגיית אהבת ישראל. כשמלכות רוסיה גזרה שהיהודים ישנו את צורת הלבוש שלהם, הורו רוב האדמו"רים שבדור להתנגד לגזירה זו. הם ראו בה גזירה שיהודי חייב למסור נפשו עליה.

כשספרו זאת לרבי מנדל, צעק:

- כך פסקו כפסק הלכה? גם אני עיינתי פעם בספר, גם אני יודע במקצת באותיות הקטנות, ולא ראיתי שלגבי גזירה זו הדין יהיה יהרג ואל יעבור. הכיצד מפקירים גדולי הדור דמם של ישראל? מוטב שיתאמצו במקצת...

ברקיע אין מטיילים במגפיים

אולם רגשות האהבה הארצית חולפים מהר אצל רבי מנדל. תחושת האמת דוחפת אותו להתור אל המטרה הגדולה, הרחוקה, ולאורה של מטרה זו נראים בעיניו הרגשות הקודמים של חמלה ורחמנות כרפיון העוצרים בעדה מלהגיע אליה; אז נראים בעיניו הרצונות החמריים בכל הבלותם ואפסותם; אז הוא חש כי האהבה הפשוטה מקצצת את כנפיו.

אמר פעם רבי מנדל:

- מקנא אני ברעי רבי יצחק היקר, שהוא יכול לטייל בשמים

במגפיו...

גם את רבי מנדל תוקפת תשוקה לרדת ממרומיו ולהאזין לאנחותיו של האדם, להיות עמו בצערו ובסבלו, אך הוא אינו יכול "לטייל ברקיע במגפיים". כבעל שלימות קיצונית נשל את נעליו מעל רגליו לפני שמחשבתו המריאה לשחקים. כניסתו לעולם המחשבה היתה צרופה מכל סוג של צרכי עולם הזה – שהמגפיים משמשים להם סמל...

הסיפור הקצר הבא מבליט את ייחודה של האהבה ששכנה בלבו של רבי מנדל.

ר' הירש בר, המשמש הנאמן שלא סר מחדרו של הרבי כל שנות ההסגר, סיפר:

- פעם, בשעה מאוחרת כלילה, כשעמדתי כבר להוריד את הבגדים העליונים ולעלות על המטה – נשמעו פסיעות בתוך החדר. הרבי פתח את הדלת, כדרכו היה לבוש ב"שפנצר" העבה ובידו החזיק נר דולק.

הסתכל בי, הראה בידו על לבו, ואמר: הירש יקירי, הסתכל "פה". בתוך לבי, כאן כל כך כואב, כל כך בוער, והם? הם מבלבלים את מוחי בדברים כה קטנים...

רבי יצחק מוורקא, עמוד הרחמים, העריך את טוב לבו של רבי מנדל, עמוד האמת, במשפט הקצר:

- אתם אומרים כי אני יהודי טוב. אני טוב? שם, בקוצק, יושב הטוב האמיתי, אלא מידת החסד מסתרת שם במידת הגבורה...

פרק כח

היחיד במרכז

המעגל והיחיד שבתוך המעגל

לתנועת החסידות שני יסודות. היסוד השיתופי החברותי (מלשון חברותא) והיסוד הייחודי האינדיווידואלי. חידושה של החסידות הוא בזה, שהיא השכילה לאחד את שני היסודות הללו, שבראייה ראשונה הם נראים כסותרים זה את זה. בבית מדרשה הראשון של החסידות, במוז'יבוז', נוצר המעגל שנתן ביטוי מחודש למושג עדה. העדה בחסידות איננה מורכבת מהרבה יחידים; היחידים נעשים ליחידה עדתית אחת. החסידות הבראשיתית מבליטה את ההדדיות שבין כל יחיד שבעדה; את השותפות המוחלטת, שבכוחה נעשית העדה מיקשה אחת. טיפוסי למשמעות האחדותית של המושג עדה בחסידות, משמש המשל של קן הציפור, שהמורה הבעש"ט אמר פעם בפני תלמידיו לפני התכנסותם לתפילה.

...ביער גדל עץ גבוה. על צמרתו עמדה ציפור. רצה אחד העוברים ביער לקחת את הציפור, מה עשה? הביא אנשים הרבה, העמיד אותם זה על כתפו של זה, והוא עצמו עמד על גבם. בעמדם אחד על גבו של השני, אמר העליון שבשורה: אם אחד מכם, אפילו התחתון שבשורה, יזוז זיז כל שהוא תתמוטט השורה כולה. כולם יפלו ואל הציפור לא אגיע.

הנמשל ברור. בראשה של העדה עומד הצדיק-המורה, שבכוחו להשפיע על כל יחיד שבקרב העדה; עם זאת פגם כל שהוא בטוהר המחשבה של האחרון מבני העדה עלול לקלקל את שלמותה של העדה

כולה, ולפגוע אפילו בצדיק עצמו. ידי כולם – הגדולים והקטנים כאחד – משולכות זו בזו ומכולם נוצר מעגל אחד.

אולם, עם זאת לא הסיחה החסידות את דעתה מן היחיד. להיפך, במרכז משנתה עומד הפרט. מטרתה הראשית של החסידות היא טיפוחו של היחיד, גם כשהוא משולב בתוך החברותא; כל תורת החסידות היא תורה אישית מובהקת, והיא מיוסדת על הדעה, שבני אדם שונים זה מזה בטבעם. כפני כולם פתוח אמנם השער להיכל האמונה, אך לא נתיב אחד מוביל אליו. איש-איש ועולמו, איש-איש ונפתוליו האינדיוידואליים, וממילא איש-איש ונתיבו המיוחד. תורת החסידות היא תורה שבלב. ובעבודה שבלב אין דפוסים מוצקים, שהרי אין אנשים דומים אחד לרעהו. לא כל הלכות נדלקים מאור אחד. יש, ומגורה השולחת קרני אור בלב האחד, איננה מאירה כלל בלבו של השני. מכאן ריבוי הפנים לחסידות, ומכאן המעגלים הרבים שהסתעפו מהמעגל הראשון.

הבעל-שם-טוב היה אומר:

- כל אדם צריך להתנהג על פי מדרגתו. ומי שמבקש לתפוס את מדרגתו של חברו ומניח את שלו – זו וזו לא תתקיים בידו. "הרבה עשו כרבי שמעון בן יוחאי ולא עלתה בידם".

הדגש הוא על עשו כרשב"י, אך לא היו בכחינתו. דרכו הסגפנית של רשב"י בחיים תאמה את תכונותיו, ואילו לזה שאיננו מחונן באותן התכונות, אין הדרך שהלך בה רשב"י הולמתו, והליכתו בדרך זו היא עבורו הליכה של חיקוי, לכן היא לא תעלה בידו.

את הרעיון הזה, הלביש רבי פנחס מקוריץ, מן האדמו"רים הראשונים, במשפט קצר:

- יש בכל אדם דבר יקר שאינו מצוי בשום אדם אחר – גם לא אצל הרבי...

היינו, אַל לו לתלמיד להמיר נתיבו העצמי ההולם את מהות נשמתו אפילו לא בנתיב רבו.

ביתר דקות ידעה החסידות להכניס את רעיון ייחודו של הפרט. במימרה בת ארבע מלים: "דע מה למעלה – ממך". כלומר, מה שאתה רואה מלמעלה הוא ממך, כל אחד צָר לו את צורת הדיוקן העליון מתוך נפשו.

קדם להם, למורי החסידות, חכם מחכמי האגדה, ר' לוי, שהפליא לבטא (במדרש תנחומא, יתרו) את השוני שבכל אדם לגבי תפיסת מהות הבורא. על הדברה "אנכי ה' אלהיך" (לשון יחיד, ולא אלהיכם) אמר ר' לוי: נראה להם הקדוש-ברוך-הוא (לאלה שעמדו על יד הר סיני) כאיקונין הזו, שיש להן פנים מכל מקום. אלף בני אדם מביטים בה, והיא מבטת בכולם. כך הקדוש-ברוך-הוא, כשהיה מדבר – כל אחד ואחד מישראל היה אומר: עמי היה הדבור... אמר דויד, "קול ה' בכוח" – בכוחו אין כתיב כאן אלא בכוח – בכוחו של כל אחד ואחד...

השפעה וחיקוי

בקוצק הועמד היחיד בשיא ייחודו. הזיקה למנהיג הגיעה אמנם בקרב העדה הקוצקאית לדרגה שאין למעלה הימנה, אך הזיקה הזו לא טישטשה טישטוש כל שהוא את צורתו העצמית של היחיד. בקוצק לא נתמזגו היחידים בתוך העדה ולא נשתפכו אליה. שמירה על עצמיותו של היחיד היתה הא' והת' של חסידות קוצק. רבי מנדל הפציר בכל אחד מתלמידיו לשמור על צלמו המיוחד ולא לחקות את השני, לא במעשה ואף לא במחשבה. וְרָמְזוּ רָמְזוּ לָהֶם הַרְבִּי, כִּדְרוּ: ויברא אלהים את האדם בצלמו – קודם כל נברא האדם בצלמו הוא ורק לאחר מכן – בצלם אלוהים ברא אותו.

רבי מנדל איננו מוריד מן השמים שפע מן המוכן על ראשי תלמידיו. יש מורה דרך המחזיק בורעו של האדם התועה, הוא מלווהו צעד אחרי צעד עד שמוליכו למחוז חפצו; ויש מורה המצביע על הדרך הנכונה ברמו בלבד, בתנועות יד, ואילו ההליכה בדרך – התועה עצמו אחראי

לה. רבי מגדל דרש מתלמידיו שכל אחד יחרות בעצמו את צורתו הרוחנית, יעצב בעצמו את אישיותו. לכל היותר מוכן הוא, המורה, לסייע לאלה הרוצים בכך, אך לא יותר מזה; לכל היותר מוכן הרבי להעמיד את הסולם, אך לטפס על שלביו חייב כל אחד בעצמו, כל אחד לפי רצונו ולפי מערכת כוחותיו הנפשיים.

רבי מגדל היה אומר:

האדם מצווה על שני דברים: את עצמו לא לרמות, ואת אחרים לא לחקות. (כלשונו: זיך נישט נארן, און אנדערע נישט נאכמאכן...).

המחשבה בקוצק, וכן אורח החיים בה קלעו למטרה אחת: לעצב את ה"אני" השלם, לשחרר את ה"אני" מהתלות במישהו אחר. לא להיות סמוך על כתפי הרבי ולא שעון על כתפיהם של אבות גדולים.

כשנכדו של ה"יהודי הקדוש" בא אל רבי מגדל בפעם הראשונה, שאלהו הרבי בשעת נתינת שלום:

- מי אתה, אברך?

- נכדו של ה"יהודי" אנכי.

- שוב בעל יחוס! שאלתיך מי אתה, ולא מי היה סבך... נאמר, "ארבעים יום קודם יצירת הולד בת קול יוצאת ואומרת בת פלוני לפלוני" (סנהדרין כב). נשאלת השאלה, מדוע לא כתוב בת פלוני לכן פלוני או פלונית לפלוני? שמע מינה, כי אצל הבן העיקר הוא הפלוני, הוא עצמו, ולא חשוב כל כך בנו של מי הוא.

ואכן, בקוצק התהלך כל אחד עם ה"אני" שלו; כל אחד היה שליט על עצמו, והרצון שלו היה שלו באמת, שלו בכל נימי נפשו. כאן שלטה סיסמתו של הלל הבבלי: אם אני כאן – הכל כאן. בקוצק לא יצאו בכלים שאולים, כל אחד חתר להכיר את עצמו ולא לחקות את האחרים. מימרה עמוקה היתה שגורה בפיו של חסיד קוצק: "אם אני – אתה, ואתה – אתה, הרי אני – אני ואתה – אתה; אבל אם אני – אתה ואתה – אתה, הרי שאני לא אני ואתה לא אתה..." לכן אמרו שם, כי אדם שמחקה את הגדול ממנו – מגוחך כמו הקיסר המצויר על הקלפים...

לשם עיצוב דמות ה"אני", היינו שה"אני" לא יהיה "אתה" ולא יהיה "הוא", מן ההכרח לצאת מתחום ההרגל. "חסיד שוטה" היה כינוי גנאי בקוצק. שוטה הוא זה המקבל את המקובל בעיני אחרים ללא בדיקה וללא בקורת, שהרי על ידי עשייה ללא ידיעת טיבו של המעשה נפגם ה"אני" של העושה.

פסלים של מצוות

בקוצק אין נעצרים באמצע הדרך. שם שוררת עקיבות עד הסוף. חסיד קוצק, לא רק שלא חיקה את אחרים, הוא היה נזהר גם מלהתחקות, היינו מלחקות את עצמו, לחזור על מעשה שלו, אם לא קדם דחף פנימי לאותו המעשה. העשייה חייבת היתה לצמות כל פעם מחדש ממעמקי הנפש.

"פסל ותמונה" הם מושגים המגלמים את התעוב לאלילות שבימי קדם, בקוצק הוטמן במושגים אלה רעיון דק מן הדק, ההולם את אורח המחשבה של העדה העקבית הזאת.

בספר דברים מזהיר משה רבנו את העם, לאמור: "השמרו לכם פן תשכחו את ברית ה' אלקיכם ועשיתם לכם פסל תמונת כל אשר צוץ ה' אלקיך" (דברים כ"ג ד'). "ועשיתם לכם פסל אשר צוץ" – וכי ציוה אלקים לעשות פסל? רש"י מוסיף לכתוב שתי מלים: "אשר צוץ – שלא לעשות". ואילו רבי מנדל מוסיף על הכתוב מלה אחת בלבד, על ידי המלה האחת הזאת מתקבל רעיון חדש לגמרי. רבי מנדל גורס: השמרו לכם... ועשיתם לכם פסל תמונת כל מהמצוות אשר צוץ ה' אלקיך – אל תעשו ממצוות ה' פסלים ותמונות.

לפתח כל עשייה רוכצת הסכנה של פסל ותמונה, מצווה אמיתית היא זו "אשר יעשה אותה האדם וחי בהם", היינו, עשייה שתמיד יש בה חיות פנימית, שתמיד חש העושה בנשמתה של הדבר הנעשה, לכן, אם עשיית מצווה נדחפת כל פעם מתוך רצון חפשי של העושה, ומתוך תחושת הנשמה הפנימית של המעשה – הריהי עשייה נכונה, עשייה

של חיות, אך אם היא נעשית מפני שהעושה רגיל לעשייה זו, ללא דחיפה מחשבתית מחודשת וללא תחושת תוכנו של המעשה – הרי העשייה הזו אינה אלא חיקוייה החיצוני של מצווה והיא דומה לפסל, שערכו איננו אלא כחיקוי חיצוני בלבד, שתכנו הפנימי מאוכן. עשייה שבהרגל – עשייה פסולה היא בקוצק, שהרי כל חיקוי מכיל זיוף. הקב"ה ציווה לכן, לשמור תמיד על רעננות הבראשית של המצווה, הוהיר מלעשות מהן פסלים ותמונות. מכאן המימרה החריפה שבפי רבי מנדל: המתפלל היום רק משום שהתפלל אתמול – רשע טוב הימנו. אם לתפילה של היום לא צורפה מחשבה של היום, הרי חסר ה"אני" מהתפילה; התפילה שבשיגרה, מבלי לחוש בכל עת מחדש את נשמתה, איננה אלא תמונה של תפילה, הציור שלה בלבד.

ואכן, התפילה בקוצק היתה תדיר תפילת בראשית. חסיד קוצק, בכל עת שעמד להתפלל עבר שלבים קודמים של הכנות, של ידיעה והבנה, מהי התפילה, למה ולמי היא מיועדת.

בצעירותו, נכנס פעם ר' לייבילי אייגר לחדרו של רבי מנדל רבו, כדי לקבל ממנו ברכת פרידה. כשהרבי תקע לידו את קצה אצבעותיו שאלהו ר' לייבילי: כשאבוא לפוזן לראות את זקני רבי עקיבא, בעל הדין ובעל ההלכה, והוא ישאלני, על סמך איזה דין בשולחן-ערוך נשען המנהג בקוצק לאחר בזמן התפילה – מה אשיב לו? על איזו הלכה אסתמך? הרבי הרהר קמעה והשיב: אמור לו כי ההלכה אומרת שפועל העושה אצל בעל הבית, המחדד את גרונו לפני שהוא מתחיל במלאכת חטיבת עצים נחשבת לו החדידה כמלאכה...

כחידוד הגרון לגבי חטיבת עצים, כך ליטוש המחשבה לגבי תפילה. התפילה, שהיא תמצית המחשבה, איננה מתחילה מהרגע שהפה מתחיל למלמל את המלה, אלא מהרגע שהאדם משחיו את מחשבתו, כהכנה לתפילה. וכי מה ערכה של תפילה כשהמחשבה המעוררת את האדם לתפילה העלתה חלודה.

בקוצק מסיימים את התפילה באיחור זמן. אך מתחילים בה בזמנה. התפילה עצמה נמשכת רגעים בלבד, ואילו ההכנות לה מתחילות משעת זריחת השמש.

מלאכים ובני-אדם

קו-אופי אחר המבליט את ייחודו של היחיד בקוצק, הוא החיטוט באני הפנימי, הלבטים התמידיים וטלטולי הנפש, שהיו מנת חלקו של חסיד קוצק.

בקוצק לא היו נותנים פומבי ליצרים המטרידים את האדם. היצר איננו תופס מקום בשיחם ובשיגם של חסידי קוצק. החרופים שבהם אף היו רגילים לומר: אין לו ליצר הרע דריסת רגל בקוצק! הם שאפו להגיע לגבהים רוחניים כאלה, שלאורם – המאבק בין היצרים יתבטל וייעלם ממילא. אך כל זה היה למראית עין. כשחסיד קוצק היה שח עם לבו, לא סרה מחשבתו מהנפתולים בין כוחות הנפש שהיו מתרצצים בפנימיותו. "הזהר, אל תרפה במושכות!" היה חסיד קוצק רגיל לומר, שעה שהיה נשאר עם עצמו, ישב מהורהר ולגם לגימת יי"ש.

רבי מנדל אמר פעם לאחד מתלמידיו, צעיר לימים:

- נאמר, "אם פגע בכ מנוול זה – משכהו לבית המדרש". כלום חושב אתה, אברך, שבזה נגמר העסק? שבבית המדרש תנוח מטרדות המנוול? לא מיניה ולא מקצתיה. במקום המנוול ההוא, המנוול שבשוק, יבוא אליך אל בית המדרש מנוול אחר, מנוול של בית המדרש, שגם מפניו יש להזהר...

תורת המאבקים שבסתר – תורה שלמה היא בקוצק. לאדם מערכי לב. רגשותיו אינם מנמנמים אף לשעה קלה. גם כשלמראית עין נראה שרגשי הקנאה, התאוה והכבוד כבר כבו – ניצוצותיהם לוחשות עדיין בחבוי. מול ערנותם של ההרגשות מתיצבת ערנותו התמידית של ה"אני". אותו ה"אני", המאזין לרחשושים הדקים של הלבטים שבתדרי חדרים, ואשר מחזיק את המושכות, להטות על ידן את היצרים לפי רצונו.

נעלה שוב אימרה שיצאה מפי רבי לייבילי איגור.

כשרבי לייבילי חזר פעם מקוצק ובא לסבו רבי עקיבא, שאלהו

הסבא:

- אמור לי לייבילי על רגל אחת, מה למדת שם, בקוצק?

- למדנו בקוצק שישנם מלאכים בלי יצרים, וישנם בני אדם עולים בגדלותם על מלאכים.

בקוצק מפרשים את הנאמר "לא טוב היות האדם לבדו": לבדו – בלי יצרים. לא טוב כשהאדם הוא ללא יצר הטוב וללא יצר הרע. אדם בלי התרוצצות היצרים שבו, ייתכן שהוא עלול להגיע לדרגת מלאך, אך לכלל אדם לא יגיע. לכן ביאר רבי מנדל את הכתוב "ואנשי קודש תהיו לי", אנשי קודש – קדושה של בני-אנוש ולא קדושתו של מלאך (כלשונו: מענשליך הייליג). מלאך הוא יצור קל, יצור עף, למלאך אין בשר ואין דם, חושים אין מתגוששים בו, דו-קרב של יצרים אינו מטריד אותו; המלאך חי בעולם של שירה, ונהנה מזיו השכינה. תפקידו של האדם בעולם הוא להגיע לדרגה של קדושה אנושית.

תלמידו המובהק של רבי מנדל, רבי יצחק מאיר (הרי"מ), אחרי שהוא בעצמו נעשה מנהיג עדה, אמר פעם למסובים על יד שולחנו בליל שבת:

- יכול אני להסיר את היצר הרע מן בני הנעורים, רק שיהיו כל אבריהם מוכנים לקבל על עצמם עול מלכות שמים, אך לא זהו רצון השם יתברך. הבורא ברא את האדם עם הלב ועם היצר, ורוצה שהאדם יתאבק עמו ויתגבר עליו. מחולשותיו של האדם דוקא ומכשלונותיו, נעשתה התורה.

ונכדו של הרי"מ, רבי יהודה אריה אלטר, הממשיך באורח מחשבתו של זקנו ואשר ראה את עצמו חסיד קוצק, אומר בספרו "שפת אמת":

- אין מחסור להשם יתברך במלאכי עליון, שרפים וחיות הקודש, רק שמתאוה לקדושת אנשים, לאנשי קודש.

אנשי קודש – אנשים שקדושתם צומחת ועולה תוך כדי מאבקם; היודעים להתעלות עליו אך לא לבטלו.

שלשה חכמים

ערכם של יסורי הנפש הכרוכים בנפתולי היצרים וחשיבותם, בא לידי ביטוי בסיפור הבא.

בין אנשי החבורה שבקוצק היה אברך שהיה לפנים מחסידיו של רבי ישראל מריז'ין, פרש ממנו ונסע לרבי מנדל. הוא שהה בקוצק שבועות וחדשים, השתלב באורח החיים של החבורה וקבל על עצמו עולה של קוצק. בשעת רצון נכנס האברך לחדרו של הרבי, וברעה תינה בפניו את לבו:

- רבי, כשהייתי בריז'ין עָרַב הטעם בכל. תורתך היתה תורה, ותפילתי – תפילה. עבדתי את הבורא מתוך חשק ומתוך שמחה, ואילו כאן – אינני יודע היכן אני נמצא. חש אני כי התפילה שאני מתפלל איננה שלמה, התורה שאני לומד יוצאת אצלי פגומה, בגלל הפניות שבי. מאז שבאתי לכאן אינני שלם ברוחי. משהו חסר לי. תמיד יש לי יסורי נפש, פן הדברים שאני עושה, אינני עושה אותם בשלמות. מה יהיה בסופי?

הרבי הקשיב לדבריו, הוציא מלבו אנחה קלה והשיב: – וכי מי אמר לך שהעליון חפץ בתורה שלך, בתפילה שלך, ובמעשים טובים שלך? שמא רוצה הוא דוקא ביסורי נפש שבך, את אותה אי-שביעות הרצון שבך. אל תהא סנדלר, המקבל שכר בעד הנעל שהוא מתקין. "אנו עמלים ומקבלים שכר", השכר שאנו מקבלים הוא העמל עצמו. העמל שבצער הפנימי שלנו.

הַנְנוֹת שבדברי האברך נראתה, כנראה, בעיני הרבי. שכן, אחרי שנפרד ממנו ועמד כבר על יד סף החדר בדרכו לצאת, רמז לו הרבי לחזור, קירב אותו אליו, ושלא כדרכו הרחיב בפניו את הדבור ואמר:

- החכם מכל האדם אומר במשלי (כ"ד ז') "רָמוֹת לאוּיֵל חֲכָמוֹת" (דברי חכמה – אין הפתי מסוגל להבינם). על זה מביא המדרש בקוהלת שלשה משלים. משל ראשון: כיכר היה בשמי קורה, לא היה מי שיוירדנו, עד שבא חכם ואמר, אני אקשור סולם בסולם ואורידו.

משל שני: מים יפים היו כבור עמוק, ולא היה מי שיעלם, עד שבא חכם ואמר, אני אקשור חבל בחבל ואעלם.
משל שלישי: מלך ששכר פועלים לשאת מים בחביות מנוקבות. התפלאו הפועלים מה התועלת שבדבר? עד שבא חכם ואמר: מה איכפת לי, שכרי אני נוטל.

שלשת החכמים הללו, כל אחד מהם היה חכם יותר מקודמו. החכם הראשון אמר בלבו: אם כיכר הלחם מונח על הקורה הגבוהה, ודאי מישהוא היה מוכרח לשימו שם, נמצא שקיימת דרך להגיע למקום ההוא. אם כן – חשב החכם – אטריח את עצמי עד שאגיע לשם. החכם הזה היה חכם פשוט, שהרי הדרך היתה סלולה לפניו. השני הרחיק לכת ממנו. הוא קיבל על עצמו למצוא דרך למעיין שבבור עמוק, למקום, שייטכן, שאיש עדיין לא הגיע אליו. בחכמתו הוא מצא דרך גם לשם. ואילו החכם השלישי הוא החכם האמיתי. המלאכה שהמלך ציווה לפועליו שיעשוה – לשאת מים בכלים מנוקבים – היא לכאורה מלאכת שוא. מה מטרה בה, ומה התכלית, לשפוך מים בחביות מסודקות? עד שבא החכם וגילה, שהמלך איננו רוצה כלל שהחביות תהיינה מלאות במים; רוצה הוא שהפועלים יהיו על ידו ויעמלו בטלטול החביות ממקום למקום. "מה איכפת לי – שכרי אני נוטל". התכלית היא בהשאת החביות עצמה.

אדם יחידי נברא...

"אדם יחידי נברא". הוסיף רבי מגדל: "והוא חייב תמיד להישאר ביחידותו".

יחידותו של היחיד באה לפעמים לידי גילוי לא על ידי האיזון הפנימי שבו, אלא על ידי הניגודים הפנימיים דווקא. ההתאזרות כל פעם מחדש ולא ההליכה בתלם, היא אשר מעצבת את רשות היחיד של האדם. המאבק מחנך. על ידו משחרר האדם את רצונו מכל תלות; מחשל אותו, ואיננו נותן שהוא יטה הצדה. ההתרוצצות הפנימית היא אשר שומרת על התחום, המבדיל בין ה"אני", בין ה"אתה" ובין ה"הוא".

חתימה

מקורות ומקוריות

"...לקוצק עולים". בעולמה של קוצק מתעלה האדם ועולה לספירה של אצילות מזוקקת. שהרי קוצק פירושה רוממות רוח האדם ודרכון רצונו, כדי לעלות למעלה מכפי שכוחו מגיע. "אם אי אפשר לעלות – מוכרחים לעלות".

קוצק פירושה – העלאת האיכות כגורם קובע. תקופתו היא תקופה של המוניות. המונים מעצבים את פניה וקובעים את דמותה. אם לא תימצא קבוצה קטנה של בני עלייה שתשמור על טוהר האידיאה ולברקה בכל עת בדיקה מחודשת, הרי עלולה היא להסתאב ולהעשות לשלד.

קוצק פירושה – העזה, מרד קרוש. הסתכלות בעומק, חיתור שכלי והכרת האמת שבתוך האדם, שבתוך היקום ושל ממעל לו.

קוצק פירושה – הפקעה ממושגי אושר קטנים ומערכים מדומים. לעג לחיים של שנה שנת-צהרים שלוה. מוטב תסיסה של הרגזה המפרה את הלב, מאשר הליכה של שובה-ונחת מתוך רוויה, ושאננות של מחשבה בטלה.

קוצק פירושה – אמונה פעילה ודינמית הממלאת כל ישותו של האדם, שרק היא בכוחה להרוס את הבטחון של משוללי האמונה.

קוצק פירושה – סלידה מהעמדת פנים לכל צורותיה ואהבה לאמת.

קוצק פירושה – ניגוד לחיקוי בכל צורותיו, ניגוד לחיקוי הפרט וניגוד לחיקוי לאומי.

קוצק קוראת למקוריות בחיי הפרט ולעקירת מקורות זרים מחיי

העם.

תם ולא נשלם

בין צאציו של רבי מנדל רנח דו-שיח שהיה בין רבי אברהם מסוכטשוב, חתנו של רבי מנדל, ובין רבי ישראל מפילוב נכדו, בעת ששניהם הגיעו כבר לשנות זקנה.

שאל רבי ישראל את רבי אברהם:

-האם הבנת את הדברים אַז, שעה ששמעת אותם כשהם יצאו מפי זקני?

שתק רבי אברהם, והרהר ארוכות ועמוקות.

לאחר מכן השיב: כששמעתי – לא הבנתי, אך החבאתי את הדברים מאחורי האוזן, וכשהגיעה שעת-רצון נכנסו הדברים לאזני – והבנתי.

חתומים ועמוקים הם דבריו של החכם מקוצק. אך אין לך אדם שאין לו רגעים של פתיחת הלב ושל זניקת המחשבה למעלה. נשנן לעצמנו את דברי רבי מנדל הצולפים ונשמור עליהם במקום מחבואים, כדי שבבוא אותם הרגעים-של-חסד, יורעד הלב הפתוח מאמיתותם.

בצילו של הסנה הבוער נדליק זיק של שבת בתוך לב של חולין, שלאורו תכסוף הנשמה לגילוי העולם של מעלה, הנותן טעם, תכלית ומשמעות לעולם של מטה.